

Memlük Sultanı Berkuk Döneminde Mezâlim Davaları

M. Fatih Yalçın

Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi (ROR ID: 00dzfx204)

İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı

Assistant Professor Dr., Bilecik Şeyh Edebalı University, Faculty of Islamic Sciences

Department of Islamic History

Bilecik/Turkey

fatih.yalcin@bilecik.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3685-2988

Mazâlim Court Cases During The Reign Of Mamluk Sultan Barquq

Abstract

The purpose of this article is to present the issues about which people applied to the mazâlim court, the problems that occurred between statesmen and people, and the sentences imposed by the court in the Barquq period. The fact that Mamluks, who inherited the Ayyubid state tradition, were advanced in historiography enables the study of mazâlim court cases, even though we do not have the court records. The increase in records about mazâlim courts especially during the reigns of relatively more powerful Mamluk sultans is noteworthy. One example of this is Sultan Barquq, who is regarded as the sultan who ended the Bahri Mamluk period and ushered in the Burji Mamluk period. Sultan Barquq, like his predecessors, had been very interested in the mazâlim courts and instituted two important changes. The first of these was to change the building in which the court sessions were held. Barquq, who ascended to the throne in 784 (1382), presided over the court until 789 (1387) in the daruladl building that was used since the Muhammad b. Qalawun period, but later the court started convening in al-Istabl al-Sultani. Sources do not tell anything about why this change was made. However, there are commentaries about how this change put pressure on statesmen. This change in location made it easier for the people to bring their cases to the court. One can think that the sultan instituted this to keep statesmen under his control and to dominate them. However, one can only find one court case against a high ranking emir close to the palace and that one amir was acquitted after trial. Amirs who were tried in mazâlim in this period were usually from districts outside of Cairo and lower ranking. However, the situation is different when it comes to the scholarly class. First, among the scholars against whom there was a mazâlim court case, all but one had a position. A huge chunk were in positions of high religious and legal authority like Shafi'i Chief Justice of Damascus, Maliki Deputy Chief Justice of Cairo, Maliki Chief Justice of Alexandria, Chief Sheikh of Siryakus, and Chief Sheikh of Qawsoon, and so on. When one also considers the fact that these people lost their positions as a result of these trials, the idea that this change in location was a move against the scholarly class gains weight. However, another issue that comes to mind is that high ranking

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (M. Fatih Yalçın).

Geliş/Received: 14 Ekim/October 2020 | **Kabul/Accepted:** 24 Şubat/February 2021 | **Yayın/Published:** 20 Mart/March 2021

Atıf/Cite as: M. Fatih Yalçın, "Memlük Sultanı Berkuk Döneminde Mezâlim Davaları = Mazâlim Court Cases During The Reign Of Mamluk Sultan Barquq", *Eskiyeini* 43 (Mart/March 2021), 289-314. <https://doi.org/10.37697/eskiyeini.810734>

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

amirs may have managed to improve their relations with the people, which may have made them less affected by the change. Also, the fact that cases against the scholarly class involved investigations as to whether they had been collaborating with the amirs makes one think that the military class was kept in check through this process.

The second adjustment that Barquq did to the mazâlim courts was the change to the session days. During his sixteen year reign, Barquq changed the court days three times. Since its inception, the Mamluks traditionally held their mazâlim court sessions on Mondays and Thursdays. Barquq changed this to Sundays and Wednesdays. The exact date of this first change is not known. Later, from 797 (1395) onwards, the court began convening on Tuesdays and Saturdays. Historians say that the sultan did this change because he spared Sunday and Wednesdays to entertainment with the amirs. According to them, the sultan did this change to spend the day after the court day with entertainment with the amirs. However, this explanation does not seem very plausible.

The third change was to add sessions on Friday afternoon as a supplement to Tuesday and Saturday. This change coincides with the last year of the sultan's reign. The sultan probably increased the number of days of the mazâlim courts in order to improve his relationship with the people. Of the twenty-two cases found in the Barquq period, ten were against scholars and nine against members of the military class. The remaining three were against converts of Christian origin. Sources rarely mention the names of the plaintiffs. Instead, generic expressions like, a group of farmers, a sufi group, a merchant, a woman, a Christian, and so on are used. This is important in showing that most plaintiffs were from among the ordinary people and the mazâlim court of the Barquq period had a close relationship with the people.

Keywords

Islamic History, Mamluks, Barquq, Mazâlim, Cases

Memlûk Sultanı Berkuk Döneminde Mezâlim Davaları

Öz

Bu makalenin amacı, Berkuk döneminde halkın hangi konulardaki şikâyetlerini mezâlim mahkemesine taşıdığı, devlet ricâlinin halkla yaşadığı sorunları ve dava sonuçlarında verilen cezaları ortaya koymaktır. Eyyübîlerin devlet teşkilatı geleneğini tevarüs eden Memlûklerde tarihçiliğin oldukça gelişmiş olması, her ne kadar mahkeme kayıtları elimizde olmasa da mezâlim davalarıyla ilgili çalışma imkânı sunmaktadır. Özellikle güçlü Memlûk sultanları dönemlerinde mezâlime dair kayıtlarda artış olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Bunun önde gelen örneklerinden biri de Bahrî Memlûkler dönemini sona erdirerek Burcî Memlûkler dönemini başlattığı kabul edilen Sultan Berkuk dönemidir. Sultan Berkuk, selefleri gibi mezâlim oturumlarıyla yakından ilgilenmiş ve yaptığı iki düzenlemeyle de dikkat çekmiştir. Bu düzenlemelerden birincisi, mezâlim oturumlarının yapıldığı binanın değiştirilmesidir. 784 (1382) yılında tahta çıkan Berkuk, 789 (1387) yılına kadar Muhammed b. Kalavun döneminden beri kullanılan dârüladl binasında mezâlim oturumlarına başkanlık yapmış, ancak daha sonra el-İstablû's-Sultânî'de söz konusu oturumlar tertip edilmeye başlanmıştır. Kaynaklar bu düzenlemenin neden yapıldığına dair bir bilgi aktarmamaktadır. Bununla birlikte yapılan düzenlemenin devlet ricâlini baskı altına aldığına dair değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Mekânda yapılan bu değişim, halkın daha kolay bir şekilde şikâyetlerini mahkemeye ulaştırmasına vesile olmuştu. Bu durum göz önüne alındığında, söz konusu düzenlemeyle sultanın devlet ricâlini kontrol altında tutmak ve onlara tahakküm etmek arzusunda olduğu akla gelmektedir. Ancak özellikle saray çevresinde görevli üst düzey rütbeli emîrlere hakkında sadece bir mezâlim davası tespit edilmiştir. O da yargılama neticesinde beraat etmiştir. Bu dönemde mezâlimde yargılanan emîrlere, çoğunlukla Kahire dışındaki bölgelerde görevli ve düşük rütbeliydi. Bununla birlikte ilmiye sınıfında

durum biraz farklıdır. Öncelikle, hakkında mezâlim davası açılan ilmiye sınıfı mensuplarının biri hariç hepsinin bir görevi mevcuttu. Bunların önemli kısmının da Dimaşk Şâfiî kâdilkudâtlığı, Kahire Mâlikî kâdilkudât nâibliği, İskenderiye Mâlikî kâdilkudâtlığı, Siryakus hankahı şeyhüşşuyûhluğu ve Kavsun hankahı şeyhüşşuyûhluğu gibi adli veya dinî üst düzey bir göreve sahip olduğu görülmektedir. Yargılama sonucu onların görevlerinden azledildiği de göz önüne alındığında, mezâlim oturumlarının halka daha açık hale getiren mekân değişikliğinin ilmiye sınıfına yönelik bir hamle olduğuna dair bir kanaat ortaya çıkmaktadır. Ancak burada akla gelen bir diğer husus, üst düzey ümerâ sınıfının halkla arasında iyi ilişkiler geliştirmeyi başararak mezâlim oturumlarının mekânına dair yapılan değişiklikten daha az etkilenmesidir. Yine ilmiye sınıfı aleyhine açılan davalarda ümerâyla iş birliğinin olup olmadığının da araştırılması, askerî sınıfın bu şekilde kontrol altında tutulduğunu düşündürmektedir. Berkuk'un mezâlim oturumlarına dair ikinci düzenlemesi oturum günlerinin değiştirilmesi olmuştur. Berkuk, on altı yıllık iktidarı boyunca oturumların günlerini üç kez değiştirmiştir. Kuruluşundan itibaren Memlûklerde mezâlim oturumlarının pazartesi ve perşembe günleri toplanması âdetti. Berkuk bunu pazar ve çarşamba günleri olarak değiştirmiştir. Bu ilk değişikliğin kesin tarihi bilinmemektedir. Daha sonra 797 (1395) yılından itibaren salı ve cumartesi günleri mahkeme toplanmıştır. Tarihçiler, Sultanın pazar ve çarşamba günlerini emîrlerle eğlenceye ayırması dolayısıyla böyle bir değişikliğe gittiğini belirtmektedirler. Yani onlara göre, mezâlim oturumlarından bir gün sonra Sultan, emîrlerle eğlenmek için bu şekilde bir tasarrufta bulunmuştur. Ancak bu izahât, yeterince mantıklı görünmemektedir. Üçüncü değişiklik ise salı ve cumartesi günlerine ilave yapılmak suretiyle cuma günü öğleden sonra oturumların düzenlemesi şeklindedir. Bu değişiklik sultanın iktidarının son yılına rastlamaktadır. Muhtemelen Sultan, halkla olan ilişkisini daha da artırmak amacıyla mezâlim oturumlarını üç güne çıkarmış olmalıdır. Berkuk döneminde tespit edilen yirmi iki davanın onu ilmiye, dokuzu askerî sınıf mensupları aleyhinedir. Geriye kalan üç dava da Hıristiyan asıllı müh-tediler aleyhinedir. Kaynaklarda müştekilerin ismi nadiren zikredilmektedir. Bunun yerine, bir grup çiftçi, sufi bir grup, bir tâcir, bir kadın ve bir Hıristiyan gibi genel ifadeler kullanılmaktadır. Bu durum, müştekilerin çoğunluğunun halk tabakasından olduğunu ve Berkuk döneminde mezâlim mahkemesinin halkla olan yakın iletişimi göstermesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler

İslam Tarihi, Memlûkler, Berkuk, Mezâlim, Davalar

Giriş

İki kez tahta oturan Berkuk (784-791/1382-1389 ve 792-801/1390-1399), Çerkez asıllı bir memlûktür. Çerkez olarak adlandırılan memlûkler, Sultan Kalavun döneminde (678-689/1279-1290) satın alınarak Kahire'ye ilk defa getirilmeye başlanmıştır. Kısa zamanda sayıları artarak güçlenmişler ve aralarından Baybars el-Çaşnigâr'in (709/1309-1310) tahta çıkmasını sağlamışlardır. Muhammed b. Kalavun'un üçüncü döneminde (709-741/1310-1341) sayılarının artması engellenebilse de ondan sonraki süreçte özellikle çocuk yaştaki sultanların tahta geçirilmesi ile emîrler arasında yaşanan mücadeleler idarî açıdan istikrarsızlığı getirmiştir. Bu durum, Çerkez memlûklerin yeniden güçlerini arttırmasına yardımcı olmuştur. Nitekim Muhammed b. Kalavun sonrası süreçte idareye egemen olan nüfuzlu emîrlerden Yelboğa el-Ömerî'nin (öl. 768/1366) aralarında Berkuk'un da yer aldığı Çerkezlerden müteşekkil güçlü bir memlûk grubu oluşturduğu görülmektedir. Böylece Berkuk'un önce emîrlik ardından tahta çıkmasıyla sonuçlanan süreç başlamıştır.¹

¹ Çerkezlerin iktidara gelme sürecine dair bk. M.C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1961), 32-39.

Emîrliği döneminde, mevkiini güçlendirerek rütbelerini artıran Berkuk, çok sayıda Çerkez memlûk satın alarak Yelboğa el-Ömerî gibi bir memlûk grubu oluşturmuştur. Böylece nüfuzunu daha da artırarak Türk Memlûklerle mücadeleye girmiş ve onların hâkimiyetine önemli bir darbe vurmuştur.² Çağdaşı tarihçilerden Makrîzî, Berkuk'un kudretli olduğu ve idareyi yönlendirdiği emîrliği döneminde kâdilkudâtlara birtakım baskılar uyguladığına dair örnekler sunmaktadır.³ Muhtemelen bu durum, Berkuk'un bazı kâdilkudâtlar tarafından sevilmemesine neden olmuştur. Berkuk'un kâdilkudâtlara yönelik tavrının ilerde ele alınacağı gibi sultanlığı döneminde devam ettiği ve bazı kâdilkudâtların mezâlim mahkemesinde yargılandığı tespit edilmiştir.

Berkuk'un sultanlığı döneminde devlet teşkilatının mahiyetine ve zihin yapısına dair birtakım esaslı müdahaleler yapıldığı görülmektedir. Bunlar arasında sultana ait memlûklerin maaşlarının ödenmesi ve her türlü ihtiyacının giderilmesi amacıyla ihdas edilen Dîvânü'l-müfred, ilk akla gelenlerdendir. Devletin idarî ve malî yapısının yeniden düzenlenmesine matuf olarak bu divanın kurulması ve başına üstâdârın getirilmesiyle iki önemli müessesenin ehemmiyetinin oldukça azaldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi, Muhammed b. Kalavun döneminde ihdas edilen ve görevi sultana ait emlak ve mallarla ilgilenmek olan hâs nâzırlığıdır.⁴ Diğeri ise devletin malî sisteminin tepesinde yer alan vezâret makamıdır. Berkuk'un bu iki divanî görevi tek çatı altında toplaması ve üstâdâra tâbî kılması, üstâdârlığın önemini fevkalade artırmıştır.⁵

Berkuk döneminde dikkat çeken bir diğer husus, Muhammed b. Kalavun'dan kırk yıl sonra mezâlim mahkemesini yeniden canlandırılmasıdır. Böylece kâdilkudâtların ve halkın gözüne girmek amacıyla önemli bir adım atıldığı gibi, hem ulemânın hem de askerî sınıfın kontrol edilebilmesinin de önü açılmış olmalıdır. Zira Berkuk, özellikle emîrlerin isyanıyla mücadele etmek ve bir emîrin isyanı dolayısıyla tahttan bir süre çekilmek zorunda kalmıştır.⁶

Hz. Peygamber döneminde de uygulamaları görülen mezâlim mahkemeleri, İslam devlet başkanlarının halka temas ettiği hususî bir alandır. Mezâlim mahkemeleri, Ortaçağ İslam dünyasında hak ihlallerinin, halkın şikâyetlerinin ve devlet ricâli arasındaki ihtilafların görüşüldüğü, hükümdarın başkanlığını yaptığı en yüksek yargı kurumudur. Abbâsîler döneminde (132-656/750-1258) tam olarak müesseseleştiği görülen mezâlim mahkemeleri için müstakil binalar da yaptırılmıştır. Yine bu dönemde Mısır'da ilk defa

² Berkuk'un emîrliği dönemindeki faaliyetler için bk. Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, 44-52.

³ Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rîfeti düveli'l-mülûk*, nşr. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 5/57, 92-93, 124, 136.

⁴ Hâs nâzırlığı ile ilgili geniş bilgi için bk. Şihâbüddîn el-Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ fi şınâ'ati'l-inşâ* (Kahire: el-Matba'atü'l-Emîriyyeti, 1914), 4/30, 11/316-320, 339; Donald P. Little, "Notes on the Early Nazar al-Khass", *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, ed. Thomas Philips - Ulrich Haarmann (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 240-242.

⁵ Dîvânü'l-müfred'in görev sahası, önemi, hâs nâzırlığı ile ilişkisi ve ne zaman kurulduğuna dair geniş bilgi için bk. Fatih Yahya Ayaz, "Çerkez Memlûkler Döneminde Üstâdârlık (Saray Ağalığı)", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22/1 (2013), 304-310.

⁶ Berkuk dönemi iç ve dış siyasî gelişmeler için bk. Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, 55-83; İsmail Yiğit, *Memlûkler (648-923/1250-1517)* (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1991), 99-105.

mezâlim mahkemesine başkanlık eden Tolunoğulları (254-292/868-905) hanedanı kurucusu Ahmed b. Tolun (254-270/868-884) olmuştur. Tolunoğulları'ndan sonra Mısır'da mezâlim geleneği, İhşîdîler (323-358/935-969) ve Fâtımîler (297-567/909-1171) döneminde de devam etmiştir. Memlûklerin (648-923/1250-1517) selefi Eyyûbîlerin (567-866/1171-1462) kurucusu Selâhaddin Eyyûbî (567-589/1171-1193), Nûreddin Mahmûd Zengî'nin (541-569/1146-1174) Şam ve Halep'te mezâlim oturumlarının gerçekleşmesi için yaptırdığı dârüladli örnek olarak Kahire'de de inşa ettirmiş ve burada mezâlim oturumlarını yönetmiştir. Böylece, Eyyûbîler döneminde de mezâlim geleneği varlığını sürdürmüştür.⁷

Devlet teşkilatlanmasında Eyyûbî mirasını devralan Memlûklerde sultanlar, devletin kuruluşundan itibaren mezâlim oturumlarına önem vermişlerdi. Bununla birlikte seleflerinden farklı olarak zaman içerisinde mezâlim mahkemesine dair birtakım düzenlemeler yaptıkları görülmektedir. Nitekim devletin kuruluşundan Berkuk dönemine gelinceye kadar mezâlim mahkemesi, iki temel değişim geçirdi. Bunlardan birincisi, devletin asıl kurucusu sayılan el-Melikü'z-Zâhir Baybars (658-676/1260-1277) döneminde dört Sünnî fıkıh mezhebinden birer kâdilkudât ataması yapılmasıydı. Böylece mezâlim mahkemesinin üye sayısı artırıldı ve daha önce sadece Şâfiî mezhebi temsil edilirken, yeni uygulama ile farklı mezheplerin görüşlerinden de mahkemede istifade edildi. Diğeri ise mezâlim oturumlarının gerçekleştirildiği mekana dair değişikliklerdir. Şöyle ki mezâlim mahkemesinin toplandığı ilk mekan, Memlûklerin ilk sultanı el-Melikü'l-Muiz İzzeddin Aybek (648-655/1250-1257) döneminde dârüladli binası yerine Sâlihiyye medresesiydi.⁸ Sultan Baybars döneminde mezâlim oturumlarının tertip edilmesi amacıyla dârüladli binası inşa edildi ve 662 (1264) yılından itibaren davalara burada bakıldı.⁹ Böylece, Baybars dönemiyle birlikte mezâlim davalarına müstakil bir yer tahsisi yapılmış oldu.

el-Melikü'l-Mansûr Kalavun (678-689/1279-1290) döneminde ise sultanların ikametgahı olarak kullanılan Kal'atülcebel'de¹⁰ "Eyvân" denilen bir salonda, mezâlim duruşmaları burada tertip edilmiştir.¹¹ Burası Muhammed b. Kalavun döneminde yıkılarak "Eyvânü'l-Kebîr" adıyla yeniden inşa edilmiş ve Bahrî Memlûklerin sonuna kadar dârüladli

⁷ Memlûkler dönemi öncesi mezâlim mahkemeleri hakkında genel bilgi için bk. Jorgen S. Nielsen, *Secular Justice in an Islamic State: Mazalim Under The Bahri Mamluks 662/1264 - 789/1387* (İstanbul: Netherlands Historisch-Archaelo, 1985), 1-15; a.m.l.f., "Mazâlim", *The Encyclopaedia of Islam New Edition* (Leiden: Brill, 1991) 6/933-935; Nasser O. Rabbat, "The Ideological Significance of the Dar al-Adl in the Medieval Islamic Orient", *International Journal of Middle East Studies*, 27/1 (1995), 3-28; Celal Yeniçeri, "Mezâlim" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/515-518. Eyyûbîler döneminde mezâlim mahkemeleri için ayrıca bk. Ayşe Dudu Kuşçu, *Eyyûbî Devleti Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 376-379.

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970), 373; Fatih Yahya Ayaz, *Türk Memlûk Döneminde Saray Ağalığı - Üstâdarlık (1250-1382)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, 2008), 36.

⁹ Nielsen, *Secular Justice in an Islamic State*, 51.

¹⁰ Başkent Kahire'deki Mukattam dağı yakınlarında bulunan ve Eyyûbîler döneminde yaptırılan bu saray hakkında bk. Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'şâ*, 3/372-379; Eymen Fuâd Seyyid, "Kahire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/174.

¹¹ Takıyyüddîn Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve el-İtibâr bi Zikr el-Hitat ve el-Âsâr*, nşr. Muhammed Zeynuhum - Medîha eş-Şerkâvî (Kâhire: Mektebe Medbûlâ; 1998), 3/48; Nielsen, *Secular Justice in an Islamic State*, 51.

olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte Muhammed b. Kalavun'dan itibaren Berkuk dönemine kadarki sultanlar, mezâlim oturumlarına yeteri kadar önem vermemişlerdir.¹²

Bahrî Memlûkler döneminde (648-784/1250-1382) mezâlim oturumlarının resmî toplantı günleri, pazartesi ve perşembe olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³ Araştırmacı Nielsen, söz konusu dönemde elli dokuz davanın mezâlim oturumlarında karara bağlandığını tespit etmiştir. Onun tespitine göre bu davalar, askeriye ve ilmiye sınıfı mensuplarının görevlerini kötüye kullanmalarıyla ilgili şikâyetler, müsâdere, vakıf malları ve mukaddesâta hakaret gibi meselelerle ilgilidir.¹⁴

Bahrî Memlûkler döneminde mezâlim mahkemesinin yargılama usulüne dair araştırmacılar Nielsen ve Şeker'in verdiği bilgiler, Berkuk döneminde bu usule bağlı kalınıp kalınmadığına dair test imkanı sunması bakımından oldukça faydalıdır. Bununla birlikte kaynaklarda Berkuk döneminde yeni bir yargılama usulü getirildiğine dair doğrudan herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bahsi geçen araştırmacıların aktardığına göre, genellikle yazılı olarak yapılan müracaatların dilekçeleri inşâ divanında toplanırdı. Bazen de doğrudan sultana ya da önde gelen bir emîre şifahi olarak şikâyetler iletilirdi. Sultana okunan bu dilekçelere zaman zaman sultan doğrudan kendisi hüküm verir, bazen ilgili görevliye hüküm vermesi için sevk ettirir, bazılarını da mezâlim mahkemesinin resmî toplantı günlerinde görüşülmesini emrederdi. Davanın konusuna göre ilgili görevliye sevk edilen dilekçe için verilen hüküm sultanın onayı ile yürürlüğe girerdi. Yine mahkemenin resmî toplantı günlerinde görüşülen davalarda alınan kararlar üzerinde sultanın önemli etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Mahkeme heyeti, sanık veya müştekiden iddialarının doğru olduğuna dair yemin etmelerini, şahit veya delil getirmelerini isteyebilmektedir. Bazı durumlarda mahkeme ertelenerek suçlamaların veya savunmaların doğruluğu araştırılmaktadır. Mahkemede hüküm verilmeden önce müzakere yapıldığı ve mahkeme üyesi emîrlerin bazı davaların sonucunu etkileyebilecek müdahalelerde bulunabilmektedir. Verilen hükmün ivedilikle uygulanmasına dikkat edilmektedir.¹⁵

Mezâlim mahkemesi heyetini oluşturanların genel bir listesini veren Nielsen, daha sonra bunlar arasında önemli gördüğü hâcib, sır kâtibi, dârüladl müftüsü ve devâdâr hakkında bilgi vermiştir. Şeker ise mahkemenin aslî görevlileri ve yardımcı görevliler şeklinde bir ayrıma giderek daha detaylı bir liste hazırlamış ve bu görevliler hakkında bilgi vermiştir.¹⁶ Bununla birlikte bahsi geçen görevlilerin hepsinin aynı anda oturumlarda yer almadığını, bir kısmının zaman zaman ihtiyaç duyulduğunda mahkemede hazır bulunduğunu belirtmiştir.¹⁷ Kaynaklarda, Sultan Berkuk'un mahkeme üyelerinde değişikliğe gittiğine dair bir kayda rastlanmaz. Bununla birlikte yukarıda değinildiği gibi kurumlara yaptığı birtakım müdahaleler dolayısıyla önemi artan üstâdârın mezâlimde etkinliğinin artması muhtemeldir.

¹² Nielsen, *Secular Justice in an Islamic State*, 51.

¹³ Mehmet Şeker, *Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim (1250-1517)* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020), 223-227.

¹⁴ Nielsen, *Secular Justice in an Islamic State*, 144-156.

¹⁵ Nielsen, *Secular Justice in an Islamic State*, 63-77; Şeker, *Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim*, 250-256.

¹⁶ Nielsen, *Secular Justice in an Islamic State*, 79-92.

¹⁷ Şeker, *Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim*, 166-222.

Bu makale, Burcî Memlûkler (784-923/1382-1517) döneminin ilk hükümdarı Berkuk ile sınırlandırılmıştır. Çünkü Berkuk, emîrliğinden itibaren öne çıkması, Memlûkler döneminin önemli sultanları arasında yer alması ve mezâlim oturumlarına özen göstermesiyle ilgi uyandırmaktadır. Nitekim Sultan Berkuk dönemi tarihçilerinden İbn Dokmak (öl. 809/1407), 794 (1391-1392) yılı olaylarını ele alırken Sultanın mezâlim mahkemesinde adaletle hükmettiğini, burada halkın taleplerinin karşılık bulduğunu ve zayıfın hakkını alabildiğini naklederek bu konuya işaret etmektedir.¹⁸

Berkuk döneminin ele alınmasının bir başka sebebi, Berkuk'un mezâlim mahkemesinin mekânına ve zamanına dair birtakım düzenlemeler de yapmış olmasıdır. Tespitimize göre bu düzenlemelere ilk işaret eden araştırmacı, Bahrî Memlûkler döneminde mezâlim mahkemesini ele aldığı çalışmasında Jorgen Nielsen olmuştur. Onun aktardığına göre Berkuk, mezâlim oturumlarına yeni bir bina tahsis ederek burada halka açık bazı törenleri de icra etmiştir.¹⁹ Daha sonra Nasser Rabbat, Ortaçağ İslam dünyasında dârüladlin önemini ele aldığı makalesinde bu meseleye temas ederek, Berkuk'un bu düzenlemesi ile Kalavun geleneğine son verdiğini ve saltanatı yeniden yapılandırıldığını savunmuştur.²⁰ Onun bu reformuna Linda Darling ve Albrecht Fuess de işaret etmiş ancak bu dönemdeki davalara dair herhangi bir incelemede bulunmamışlardır.²¹ Bununla birlikte Fuess'in mezâlim oturumlarına dair değerlendirmesi oldukça kıymetlidir. Ona göre, bu oturumlar Memlûk sultanlarına âdil bir yönetici olma fırsatı kazandırdığı gibi saray çevresini kontrol altına almaya da yardım etmiş ve bu yüzden güçlü Memlûk sultanları mezâlim oturumlarına önem vermiştir.²² Onun bu değerlendirmesi, Burcî Memlûkler dönemini tesis eden ve Memlûkler döneminin güçlü sultanları arasında yer alan Berkuk'a olan ilgimizi daha da artırmıştır.

Japon araştırmacı Fumihiko Hasebe ise Berkuk döneminde mezâlime gelen şikâyetlerin sosyo-politik analizini yaptığı bir makale ele almıştır.²³ Berkuk'un, mezâlim oturumları vesilesiyle halkla iyi bir iletişim kurma imkânı bulduğuna ve devletin, mazlum yanında olduğunu gösterme çabası içinde olduğuna dair tespiti oldukça önemlidir.²⁴ Ancak bu tespiti yaparken, ilerde ele alınacağı gibi bazı tarihçilerin mezâlim davalarının görüldüğü mekânda yapılan değişikliğe dair eleştirilerine temas etmemiştir. Hasebe, bu makalesinde Berkuk döneminde on sekiz mezâlim davası tespit etmiştir. Bizim tespitimize göre ise dava sayısı yirmi ikidir. Ondan farklı olarak 4, 10, 15 ve 20 no.lu davalar tespit edilmiştir. Yine onun bazı konularda istifade etmediği birtakım Memlûk kaynaklarını da

¹⁸ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-semîn fi sıyeri'l-hulefâ ve'l-mülûk ve's-selâtin*, nşr. Muhammed Kemâleddin İzzeddin Ali (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985), 284.

¹⁹ Nielsen, *Secular Justice in an Islamic State*, 51-52.

²⁰ Nasser O. Rabbat, "The Ideological Significance of the Dar al-Adl", 18.

²¹ Linda T. Darling, "Medieval Egyptian Society and the Concept of the Circle of Justice," *Mamlûk Studies Review* 10/2 (2006), 14; Albrecht Fuess, "Zulm by Mazâlim? The Political Implications of the Use of Mazâlim Jurisdiction by the Mamluk Sultans", *Mamlûk Studies Review*, 8 (2009), 126.

²² Albrecht Fuess, "Zulm by Mazâlim?", 130.

²³ Fumihiko Hasebe, "Sultan Barquq and his Complaining Subjects in the Royal Stables", *Al-Masâq* 21/3 (2009), 315-330.

²⁴ Hasebe, "Sultan Barquq", 325-326.

kullanarak rivayet farklılıklarını ortaya koyma fırsatı yakalanmıştır. Örneğin 5 no.lu davanın tarihine dair onun başvurmadığı tarihçilerden İbn Tağrıberdî ve Abdülbâsî el-Malatî'nin nakillerinden bu davanın tam tarihine ulaşılmıştır. Bir başka örnek, el-İstablî's-Sultânî'deki²⁵ ilk davanın tarihi meselesidir. O, bu konuda sadece İbnü'l-Furât'ın görüşünü nakletmiş ve ilk toplantının gününe işaret etmemiştir. Bu konuda ondan farklı olarak Makrîzî, Aynî, İbn Kâdî Şühbe, Sehâvî, Abdülbâsî el-Malatî ve Hatîb el-Cevherî gibi tarihçilere de başvurularak, görüş farklılığına işaret edilmiştir. Hasebe, Berkuk döneminde mezâlim davalarının zamanının iki kez değiştiğini aktarırken,²⁶ bu değişikliğin üç kez olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer farklılık, onun mezâlim davalarında halk tabakasının konumunu ortaya koymasına karşılık, bu makalede aleyhine mezâlim davası açılan ilmiye ve askeriye mensupları tespit edilerek davaların daha çok hangi sınıfa yönelik olduğu incelenmiştir.

Ülkemizde Berkuk döneminde mezâlim mahkemesine dair müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak Berkuk dönemiyle ilgili önemli tespitlere yer veren Şehabeddin Tekindağ, adli teşkilata dair birtakım hususlara temas etmiş, bununla birlikte Berkuk'un mezâlim davalarına yer vermemiştir.²⁷ O, Berkuk döneminde mezâlim oturumlarının zamansal değişimine işaret etmiş ancak mekânsal değişimden bahsetmemiştir.²⁸ Yine Memlûkler döneminde mezâlim mahkemesini inceleyen Mehmet Şeker, müesseseyi, işleyişini ve teşkilat yapısını ortaya koymuş, Berkuk döneminde mezâlim oturumlarının yeni binasına ve vakitlerine dair önemli bilgiler aktarmıştır. Ancak davalara dair birkaç örnek vermekle yetinmiştir.²⁹

1. Mahkemenin Mekanına ve Zamanına Dair Değişiklikler

Sultan Berkuk'un 784 (1382) yılında tahta çıktığında önceden olduğu gibi mezâlim oturumlarının düzenlendiği mekâna dair geleneği sürdürdüğü görülmektedir. Nitekim o, Muhammed b. Kalavun tarafından yaptırılan ve Kal'atülcebel'de bulunan dârülâdl binasında 789 (1387) yılına kadar beş yıl boyunca mezâlim oturumlarına başkanlık yaptı 789 (1387) yılında ise el-İstablî's-Sultânî'de söz konusu davalara ilk kez bakmaya başladı. Berkuk döneminin sonuna kadar, mezâlim davalarına burada bakıldı.³⁰ Buradaki ilk oturumun ne zaman yapıldığına dair tarihçiler, Ramazan (Ekim) ayında olduğu konusunda ittifak etmelerine rağmen ayın kaçınıcı günü olduğuyla ilgili ihtilaf içindedirler.

Nitekim Berkuk'un çağdaşlarından İbnü'l-Furât (öl. 807/1405), 23 Ramazan (7 Ekim) Pazartesi,³¹ Makrîzî (öl. 845/1442) 28 Ramazan (12 Ekim) Pazar,³² Aynî (öl. 855/1451) Makrîzî

²⁵ Sultana ait ahır anlamına gelen el-İstablî's-Sultânî, Memlûkler döneminde sultana ait binek hayvanlarının bulunduğu ahırlardır. Bu ahırlar, sultanların ikametgâhı olan Kal'atülcebel içerisinde yer almaktaydı. bk. Abdülkadir Özcan, "İstabl" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/203.

²⁶ Hasebe, "Sultan Barqûq", 318-319.

²⁷ Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, 147-149.

²⁸ Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, 115.

²⁹ Şeker, *Memlûklerde Dîvânî'l-Mezâlim*, 36, 223-227.

³⁰ Makrîzî, *Hittat*, 3/53; Hasebe, "Sultan Barqûq", 317; Şeker, *Memlûklerde Dîvânî'l-Mezâlim*, 236.

³¹ Nâsîrüddîn İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, nşr. Necla İzzeddin - Kostantin Züreyk (Beyrut: el-Matba'atü'l-Emîr Kâniyye, 1936), 9(1)/17-18.

³² Makrîzî, *Hittat*, 3/53; a.mlf., *es-Sülûk*, 5/200.

ile aynı tarihi nakletmekle birlikte cumartesi gününe işaret etmektedir.³³ İbn Kâdî Şühbe (öl. 851/1448) ise Ramazan ayı içerisinde ilk oturumun gerçekleştiğini belirtmektedirler.³⁴ Diğer tarihçilerden Sehâvî (öl. 902/1497) ve Abdülbâsit el-Malatî (öl. 920/1514), İbn Kâdî Şühbe'yi destekleyerek ilk oturumun Ramazan ayı içerisinde yapıldığını bildirmektedirler.³⁵ Bu meseleye temas eden tarihçilerden Hatîb el-Cevherî (öl. 900/1495) 18 Ramazan'da (2 Ekim)³⁶ ve İbn İyâs (öl. 930/1524) 8 Ramazan (22 Eylül) Pazar³⁷ Sultanın el-İstablû's-Sultânî'de davalara bakmaya başladığını nakletmektedirler. İbn Hacer (öl. 852/1449) ve İbn Tağrıberdî (öl. 874/1470) ise bu konuya yer vermemiştir. Modern araştırmacılar Hasebe, diğer rivayetlere işaret etmeksizin İbnü'l-Furât'ın rivayetini aktarmakla yetinmektedir.³⁸ Şeker ise sadece Makrîzî'nin rivayetine işaret etmektedir.³⁹ Dolayısıyla Berkuk'un el-İstablû's-Sultânî'de ilk kez davaya baktığı tarihe dair beş farklı görüş tespit edilmiştir. Söz konusu dönemin tarihçileri arasında mevcut olan ihtilaf, son dönem Memlük tarihçileri arasında da devam etmiştir. Ayrıca yeni mekândaki ilk oturumun gününe dair de derin bir ihtilaf yaşandığı görülmektedir. Şöyle ki İbnü'l-Furât'ın pazartesi olarak aktardığı tarih, Aynî'ye göre doğru olmakla birlikte Makrîzî'ye göre salı olmalıdır. İbn İyâs'ın pazar olarak naklettiği tarih, İbnü'l-Furât ve Aynî'ye göre de pazar, Makrîzî'ye göre ise pazartesidir. Bu durum, el-İstablû's-Sultânî'deki ilk oturumun hangi günde yapıldığının tespitini oldukça zorlaştırmaktadır.

Bu değişikliğin sebebine kaynaklar işaret etmemekle birlikte, bazı tarihçiler tarafından değişikliğin hoş karşılanmadığı izlenimi verilmekte ve bu değişiklik eleştirilmektedir. Nitekim İbn Hacer, âdî insanların ihanet etmesine kapı aralandığı için bu yeni durumun insanları rahatsız ettiği kanaatindedir.⁴⁰ Hatîb el-Cevherî, tellâlların duyurduğu bu yeni değişikliğin, devlet ricâlini iftiralara mâruz bıraktığını belirtmektedir.⁴¹ Sehâvî, bu düzenlemeyle rezilliklerin hâkimiyet kurduğu düşüncesindedir.⁴² Abdülbâsit el-Malatî ise yeni uygulamayla a'yânı korku sardığını ifade etmektedir.⁴³ Genel itibariyle çağdaşı olmayan tarihçilerin aktardığı bu kayıtlardan, Berkuk'un halkın desteğini almak için yaptığı anla-

³³ Bedreddin el-Aynî, *İkdi'ül-cümân fi târihi ehli'z-zamân* (İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 2395), 225.

³⁴ Takıyyüddîn İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kadi Şühbe*, nşr. Adnan Derviş (Dimaşk: Institut Français de Damas, 1997), 3/221.

³⁵ Abdülbâsit el-Malatî, *Neylü'l-emel fi zeyli'd-Düvel*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002), 2/250; Şemseddin Sehâvî, *Vecüzü'l-keâm fi'z-zeyl'alâ Düveli'l-İslâm*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - İsmâ Fâris el-Harestânî - Ahmed el-Hutaymî (Beyrut: Müessesetü'l-Risâle 1995), 1/281.

³⁶ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetu'n-nüfûs ve'l-ebdân fi tevârihi'z-zamân*, nşr. Hasan Habeşî (Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1970), 1/157.

³⁷ İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zühûr fi vekâ'î'i'd-dühûr*, nşr. Muhammed Mustafa (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1982), 1(2)/388.

³⁸ Hasebe, "Sultan Barquq", 318.

³⁹ Şeker, *Memlûklerde Dîvânü'l-Mezâlim*, 236.

⁴⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-ğumr bi-ebnâ'î'l-umr*, nşr. Hasan Habeşî (Kahire: Lecnetu İhyai't-Türasi'l-İslâmî, 1969), 1/331.

⁴¹ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetu'n-nüfûs*, 1/157.

⁴² Sehâvî, *Vecüzü'l-keâm*, 1/281.

⁴³ el-Malatî, *Neylü'l-emel*, 2/250.

şılan düzenlemeyle devlet ricâlinin baskı altına alındığı hatta zaman zaman iftiralara uğradığı anlaşılmaktadır. Ancak tarihçiler, sadece 5 no.lu davada sanıklardan Şâfiî kâdîl-kudâtının suçsuz olduğu halde sultan tarafından azledildiğine işaret etmişlerdir. 19 ve 21 no.lu davalarda görüldüğü üzere sanık değil de müştekânin cezalandırılması, mezâlim oturumlarının devlet ricâli üzerinde baskı oluşturmak amaçlı tertip edildiği şeklindeki genelleme çürütmektedir.

Berkuk, mekân değişikliği ile birlikte mezâlim oturumlarının günü konusunda da düzenlemeye gitmiştir. Ondan önce mezâlim davalarına, pazartesi ve perşembe günleri bakılması âdet iken Sultan Berkuk, üç kez mezâlim oturumlarının zamanını değiştirmiştir. Bunlardan ilki, bu oturumların pazar ve çarşamba günleri gerçekleşeceğine dair değişikliktir. Kaynaklar, bu değişikliğin kesin tarihini aktarmamakla birlikte, mezâlim oturumlarının dârüladlden el-İstablü's-Sultânî'ye nakledilmesiyle başladığı izlenimi oluşturmaktadırlar.⁴⁴ Ancak, mezâlim oturumlarının el-İstablü's-Sultânî'ye taşınmadan önce görülen 5 no.lu davanın pazar günü gerçekleştirilmiş olması, bu izlenimin doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Daha önce geçtiği gibi el-İstablü's-Sultânî'deki ilk oturumun gününe dair tarihçiler arasındaki ihtilaf, Berkuk'un mezâlim oturumlarının resmî toplantı günü olarak bilinen pazartesi ve perşembe günlerinde de muhtemelen kısa bir süre davalara bakmış olabileceğini akla getirmektedir.

Yaklaşık sekiz yıl boyunca pazar ve çarşamba günleri mezâlim oturumlarına başkanlık eden Sultan, 6 Şevval 797 (25 Temmuz 1395) Cumartesi gününden itibaren bunu salı ve cumartesi şeklinde değiştirmiştir. Bu değişikliğin sebebine dair bazı tarihçiler, Sultanın pazar ve çarşamba günlerini eğlenceye ve şarap içmeye ayırdığını göstermektedir.⁴⁵

Makrîzî, mezâlim oturumlarının zamanına dair sebebine işaret etmeksizin üçüncü bir değişiklikten bahsetmekle birlikte bu değişikliğin hangi tarihte gerçekleştiğini kaydetmemektedir. Buna göre Sultan, salı ve cumartesi günlerine ek olarak cuma ikindi sonrası da mezâlim oturumlarına başkanlık etmiştir.⁴⁶ Bu değişiklik, muhtemelen Berkuk döneminin sonuna doğru gerçekleştirilmiştir. Zira yine Makrîzî, Rebûlâhir 801 (Aralık 1398-Ocak 1399) tarihinde Sultanın tellâllar göndererek âdet olduğu üzere salı ve cumartesi günü mezâlime bakıldığını duyurduğunu belirtmektedir.⁴⁷ Muhtemelen bu tarihten sonra cuma günü ikindi sonrası da mezâlim oturumları gerçekleştirilmiş olmalıdır.

2. Davalar

Sultan Berkuk döneminde tespit edilen yirmi iki mezâlim davası, hakkındaki dava sayısı çoktan aza doğru olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir. Kaynaklarda yer alan davalar, kronolojik sıraya riayet edilerek tablo halinde makalenin sonunda yer almaktadır. Her davaya bir numara verilmiş ve verilen numaralara atf yapılarak konu ele alınmıştır.

⁴⁴ Makrîzî, *Hitat*, 3/53; İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zühûr*, 1(2)/388.

⁴⁵ İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, 9(2)/412; Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/286; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, 1/396; Abdülbâst el-Malatî, *Neylü'l-emel*, 2/289.

⁴⁶ Makrîzî, *Hitat*, 3/53.

⁴⁷ Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/433.

2.1. İlmiye Sınıfı Mensupları Hakkındaki Davalar

Berkuk döneminde ilmiye sınıfı mensupları aleyhine on mezâlim davası tespit edilmiştir. Bunlardan 2, 4 ve 5 no.lu davalar, mezâlim oturumlarının el-İstablû's-Sultânî'ye taşınmadan öncesine aittir. Söz konusu on davadan 4 no.lu dava hariç hepsinin müştekîlerinden bahsedilmektedir. Bununla birlikte sadece 15 no.lu davanın müştekîsi olan Şeyhûniyye hankahı şeyhüşşuyûhu Şerefüddin Yakub b. Celaledin et-Tübânî'nin⁴⁸ (öl. 827/1424) adı açıkça zikredilmiştir. Diğer müştekîler 2 no.lu davada Demenhûr⁴⁹ muktası, 5 no.lu davada bir kadın, 8 no.lu davada Fârisî bir tüccar, 10 no.lu davada bir tüccar, 14 no.lu davada halk, 17 no.lu davada bir Hıristiyan, 20 no.lu davada Kavsun hankahı sûfilerinden bir grup ve 22 no.lu davada çok sayıda müştekî şeklinde zikredilmektedir. Dolayısıyla, gayrimüslim, tüccar, âlim, çiftçi ve sûfilerin ilmiye sınıfı mensupları aleyhinde mezâlim mahkemesine başvurduğu görülmektedir.

Söz konusu bu on davada şikâyet edilenlerin biri hariç hepsinin adlı ve dinî görevlerden birinde vazifeli olduğu tespit edilmiştir. Bunlar 2 no.lu davada muhtesip olarak zikredilen Şihâbeddin b. el-Cündî ed-Demenhûrî (öl. 793/1390-1391)⁵⁰, 4 no.lu davada Dımaşk'ta dört fakih, 5 no.lu davada Dımaşk Şâfiî kâdilkudâtı Bedreddin Muhammed b. Ebi'l-Bekâî⁵¹ (öl. 803/1400), 8 no.lu davada Dımaşk Şâfiî kâdilkudâtı Şihâbeddin el-Kureşî (öl. 793/1391)⁵², 10 no.lu davada Siryakus hankahı şeyhüşşuyûhu Aslam b. Nizâmeddin el-İsfahânî⁵³ (öl. 802/1399), 14 no.lu davada Dımaşk Şâfiî kâdilkudâtı Şihâbeddin el-Bâûnî⁵⁴ (öl. 816/1413), 15 no.lu davada Hanefî fakihî ve müderris Mustafa el-Kirmânî⁵⁵ (öl. 809/1406), 17 no.lu davada Kahire Mâlikî kâdilkudât nâibi Muhammed b. Şihâbeddin Ahmed, 20 no.lu davada Kavsun hankahı şeyhüşşuyûhu Taceddin Muhammed b. el-Meymûnî ve 22 no.lu davada İskenderiye Mâlikî kâdilkudâtı Tâceddin Ebubekir b. ed-Dimâmî'nî'dir.

İlmiye mensuplarına yönelik suçlamalarla ilgili kaynaklar, beş davanınkini açıkça zikrederken, dördünde şikâyet⁵⁶ ve birinde ağır suçlamalar⁵⁷ şeklinde genel ifadeler kullanmaktadırlar. Bu beş davanın suçlamaları arasında devlet başkanının Kureyşli olması

⁴⁸ Hayatı hakkında bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, 7/104; İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-zâhire fi müllûki Mısr ve'l-Kâhire*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 14/297.

⁴⁹ İskenderiye yakınlarında bir belde olup hakkında bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân ve Mu'cemü'l-üdeba* (Beirut: Dâru Sadır, 1977), 2/472.

⁵⁰ Hayatı için bk. İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, 1/422.

⁵¹ Hayatı için bk. Şemseddin Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beirut: Dâru'l-Cil, 1992), 10/160; Şemseddin İbn Tolun, *Kuđâtü Dımaşk*, nşr. Selahaddin el-Müneccid (Dımaşk: Matbuatü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî, 1956), 117-119.

⁵² Hayatı için bk. İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-şâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi*, nşr. Muhammed Muhammed Emin (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmeh li'l-Kitâb, 1984), 2/45-48.

⁵³ Hayatı için bk. İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, 2/113; Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, nşr. Mahmûd Arnaûd - Abdülkadir Arnaûd (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 1993), 9/28.

⁵⁴ Hayatı için bk. İbn Tağrıberdî, *en-Nücumü'z-zâhire*, 14/124.

⁵⁵ Hayatı için bk. İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, 2/375; Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lâmi'*, 10/160.

⁵⁶ 2, 14, 17 ve 22 no.lu davalar.

⁵⁷ 20 no.lu dava.

gerektiğine dair söylemlerle fitne çıkarmak,⁵⁸ *gasp*⁵⁹ ve küfür içeren sözler⁶⁰ yer almaktadır.

Kaynaklar, mezâlim mahkemesinde ilmiye mensuplarının yargılanma sürecine dair doğrudan bilgiler vermemektedir. Bununla birlikte yargılama usulüne dair birtakım ipuçları nakledilmektedir. Nitekim 2 no.lu davada emîrler, verilen cezanın iptal edilmesini sağlamışlardır.⁶¹ Yargılama esnasında suça iştirak edenlerin ortaya çıkarılmasına da çalışılmıştır. Nitekim 4 no.lu davada devlet başkanının Kureyşli olması gerektiğine dair söylemlerle fitne çıkaran Dımaşk'taki dört fakih yargılanırken hangi emîrlerle işbirliği yaptıklarını itiraf edene kadar cezalandırılacakları bildirilmiş ve itiraf edene kadar cezalandırılmaları için Kahire valisine teslim edilerek hapse atılmışlardır.⁶² Abdülbâsit el-Malatî, verilen cezanın işe yaradığını ve dört şahsın itirafta bulunarak Dımaşk nâibi Baydemir'in⁶³ (öl. 789/1387) tutuklandığını bildirmektedir.⁶⁴

Bazı durumlarda şikâyetin tahkikâtının yapıldığı, sanığın ve verdiği isimlerin sorgulanması neticesinde rapor hazırlandığı görülmektedir. Nitekim 5 no.lu davada Sultan, büyük bir servet sahibi olan İsmail b. Mâzin'in (öl. 789/1387-1388)⁶⁵ mirasında payı olduğunu ancak bunun başka bir mirasçı tarafından *gasp* edildiğini iddia eden kadının şikâyetinin doğruluğunun araştırılmasını emretmişti. İlgili mirasçı, iddiaları reddederek terekenin Emînü'l-Hükm Muhibbiddin'de muhafaza edildiğini ileri sürdü. Bunun üzerine Sultan, Emînü'l-Hükm'ü ve Mısır Şâfiî kâdilkudâtı Bedreddin Muhammed b. Ebi'l-Bekâî'yi huzuruna çağırıldı. Emînü'l-Hükm, mirasçığı yalanlayınca Sultan, murisin kırbaçlanmasını istedi. Muris kırbaçlanmaya başlayınca Emînü'l-Hükm'ün ve kâdilkudâtın terekeden haksız yere para aldığını söyledi. Tarihçi İbnü'l-Furât, bu söylentinin insanlar arasında da yayıldığını bildirmektedir. Bunun üzerine Sultan, Emînü'l-Hükm'ün de kırbaçlanmasını istedi.⁶⁶ Şâfiî kâdilkudât ise terekeden pay almadığına dair üç talakla boş olma şartıyla yemin etti. Sultanın emriyle, Şâfiî kâdilkudâtın evinde İbn Mâzin'in murisi ve Emînü'l-Hükm, üstâdârü'l-âliye Seyfeddin Bahâdır⁶⁷ (öl. 790/1388) gözetiminde yeniden sorgulandı. Buradaki sorgulama esnasında muris, darb edilmenin şiddetinden onlara iftira attığını kabul etti. Bunun üzerine emîr Bahâdır, şühûdu çağırarak murisin müfteri olduğuna ve Emînü'l-Hükm ile Şâfiî kâdilkudâtın terekeden pay almadıklarına dair rapor yazdırdı.

⁵⁸ 4 no.lu dava.

⁵⁹ 5, 8 ve 10 no.lu davalar.

⁶⁰ 15 no.lu dava.

⁶¹ İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, 1/318.

⁶² Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/191.

⁶³ Hayatı için bk. İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kadi Şühbe*, 3/226-227; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, 1/339-340; a.mlf., ed-*Dürerü'l-kâmine fi a'yânü'l-m'etî's-sâmine* (Beirut: Dâru'l-Cil, 1993), 1/513-514; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-şâfi*, 3/498-499; Abdülbâsit el-Malatî, *Neylü'l-emel*, 2/248.

⁶⁴ Abdülbâsit el-Malatî, *Neylü'l-emel*, 2/243-244.

⁶⁵ Hayatı için bk. İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, 1/339; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 11/312; a.mlf., *el-Menhelü's-şâfi*, 2/420.

⁶⁶ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnü'l-Furât*, 9(1)/11.

⁶⁷ Hayatı hakkında bk. İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-şâfi*, 3/435. Üstâdârü'l-âliye hakkında bk. Ayaz, "Çerkez Memlûkler Döneminde Üstâdârlık", 302-303.

İbnü'l-Furât bu olay sonunda Sultanın Şâfiî kâdilkudâtı azledeceğine dair bir şayia yayıldığı nakletmektedir.⁶⁸ İbn Hacer ise, bu olay dolayısıyla Berkuk'un Şâfiî kâdilkudâtı görevinden azlettiğini belirtmektedir.⁶⁹ Abdülbâsıt el-Malatî ise onun azil sebepleri arasında ona beslenen kin olduğunu söylemektedir.⁷⁰ Dolayısıyla hazırlanan raporda Şâfiî kâdilkudâtın suçsuz olduğu ortaya konulmuş olsa da Sultanla ilişkilerinin bozulmuş olmasının etkisiyle bu olayın da etkisiyle Sultan onu azletmiştir.

Mahkeme heyetinin müştekânın delil sunmasını istediği ve bu delilleri inceleyerek karara vardığı görülmektedir. Bu hususun en açık örneği 8 no.lu davadır. Burada Dımaşk Şâfiî kâdilkudâtının mallarını gasp ettiğini iddia eden bir tüccar, mahkemenin talebi üzerine delillerini sunmuş ve mahkeme bu delilleri kabul ederek kâdilkudâtı mahkûm etmiştir.⁷¹

Sultanın bir âlim hakkında olumsuz kanaate sahip olmasına rağmen doğrudan cezalandırmadığı, âlimin mahkemeye şikâyet edilmesini ve yargılanması neticesinde ceza almasını beklediği görülmektedir. Bunun en belirgin örneği 10 no.lu davadır. Bu davada bir tâcir, Siryakus Hankahı şeyhüşşuyûhu Aslam b. Nizâmeddin el-İsfahânî'ye çok sayıda kumaş emanet ettiğini ancak onları geri alamadığını ileri sürmüştü. Bunun üzerine Sultan, şeyhüşşuyûhun getirilmesi için bir mersûm çıkartmıştı. Suçlamayı duyan şeyhüşşuyûh, Berkuk'un huzurunda özür beyan etmişti. Ancak mahkeme heyetinden birileri, Berkuk'a sihir yapmak için şeyhüşşuyûhun elinde yazılı bir şeyler bulunduğunu söylemişlerdi. Bunun üzerine Sultan, onun görevinden azledilmesine ve hem tâcirin hem de kendisinin emaneti alınana kadar şâddü'd-devâvîne⁷² teslim edilmesine karar vermişti. Tarihçiler bu olayı aktarırken, Sultanın şeyhüşşuyûha dair menfi kanaat sahibi olmasının nedenine de işaret etmektedir. Buna göre Emîr Yelboğa en-Nâsırî'nin⁷³ (öl. 793/1391) isyanının bastırılmaması ve isyancıların Kahire'ye doğru ilerlemesi üzerine Sultan Berkuk, kaçmak zorunda kalmıştı. Bu sırada Şeyhüşşuyûh Aslam'a kendisini saklaması karşılığında beş bin dinar vermiş ancak şeyhüşşuyûh, parayı almasına rağmen sözünde durmamıştı. Berkuk, ikinci kez tahta çıkınca, devâdârı göndererek şeyhüşşuyûhtan beş bin dinarını geri vermesini talep etmişti. Ancak şeyhüşşuyûh, parayı fakir fukaraya tasadduk ettiğini söylemişti. Bu cevap karşısında oldukça sinirlendiği aktarılan Sultan, tarihçilerin ifade ettiği üzere âdeti olduğu gibi sabretmeyi tercih etmiş ve bu sabrı, bir tâcirin şeyhüşşuyûhu şikâyet etmesiyle sonuç vermişti.⁷⁴

İlmî ve dinî bir konuda mahkeme üyeleri arasında konunun tartışıldığı ve sanığın ilmiye sınıfına mensup olmasına rağmen emîrlerin kararlar üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Nitekim 15 no.lu davada bir Hanefî fakihî, kitabında yer alan "Bir kişi, güneşe

⁶⁸ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 9(1)/14-15.

⁶⁹ İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, 1/331.

⁷⁰ Abdülbâsıt el-Malatî, *Neylü'l-emel*, 2/250.

⁷¹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 9(2)/253; Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/305; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, 1/326.

⁷² Askerî görevliler arasında olan ve vezirin yardımcıları arasında zikredilen bu görevlinin mal müsadelerinden sorumlu olduğu belirtilmektedir. Bk. Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler Döneminde Vezirlik (1250-1517)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 223-225.

⁷³ Hayatî için bk. İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, 1/431; a.mlf., *ed-Dürerü'l-kâmine*, 4/441-442.

⁷⁴ Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/325-326; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, 1/347-348.

ve aya karşı idrarını yapamaz. Çünkü bu ikisi, Allah dışında tapılan şeylerdir. Öyle ki Allah, Hz. İbrahim'in bunlara ibadete yönelmesini engellemedi.” şeklindeki ifadeleri küfür içerdiği iddiasıyla suçlanmış, Mısır Mâlikî kâdilkudâtı Nâsiruddin Muhammed et-Tenesî⁷⁵ (öl. 801/1399) onun katlini istemiş ancak bazı emîrler buna itiraz etmişlerdi. Bunun üzerine Sultan, Mısır Hanefî kâdilkudâtı Cemaleddin Mahmud el-Acemî'nin⁷⁶ (öl. 799/1396) hüküm vermesini emretmiş ve Hanefî kâdilkudât da ona sözlü tazir cezası vererek onu hapse atmıştı. Üç gün sonra da dövdürdükten sonra serbest bırakmıştı.⁷⁷

Mezâlimde yargılanan ilmiye mensuplarının tamamına ceza verildiği, cezalar arasında görevden el çektirme⁷⁸, hapis⁷⁹ ve dövdürmenin⁸⁰ yaygın olduğu tespit edilmiştir. 2 no.lu dava örneğinde olduğu gibi Sultan, sanığın dövülmesi ve görevinden azledilmesi kararını verip uygulatmış, ancak muhtemelen mezâlim mahkemesinin üyeleri arasında bulunan emîrlerin araya girmesinden sonra verdiği karardan mahcubiyet duyarak mahkûmu affetmiş ve ona hilat giydirecek görevine iade etmiştir.⁸¹ İki davada ise sanığa iki farklı ceza verilmesine hükmedilmiştir. Bunlardan 8 no.lu davada sanık, önce kırbaçlanmış sonra hapse atılmıştır.⁸² 22 no.lu davada ise önce görevinden azledilmiş ardından dövülmüştür.⁸³ 15 no.lu davada ise cezaların uygulanmasından sonra mahkûmun serbest bırakıldığı görülmektedir. Nitekim Hanefî fakihî Mustafa el-Kirmânî'nin yazdığı bir kitapta küfür içeren ifadeler dolayısıyla yargılandıktan sonra genellikle ulemâ sınıfı için kullanılan azar ve tahkir şeklindeki sözlü tazir cezasına çarptırılarak hapse atılmıştır. Üç gün sonra ise dövülmüş ve serbest bırakılmıştır.⁸⁴ 17 no.lu dava örneğinde ise cezayı bizzat Sultanın uyguladığı zikredilmektedir. Onun, Mısır Mâlikî kâdilkudât nâibi Muhammed b. Şihâbeddin Ahmed'e yumruk atarak yere serdiği ve ardından da tekme attığı nakledilmektedir. Daha sonra da müştekî Hıristiyan'ın şikâyet ettiği şeyi alana kadar dövülmesini emrettiği bildirilmektedir.⁸⁵

2.2. Ümerâ Sınıfı Mensupları Hakkındaki Davalar

Sultan Berkuk döneminde emîrler yani askerî sınıfa dair dokuz mezâlim davası tespit edilmiştir. Kaynaklara yansıyan bu davaların tamamı, mezâlim oturumlarının el-İstablû's-Sultânî'ye taşınması ve Berkuk'un ikinci kez tahta çıkması sonrasına aittir.

⁷⁵ Hayatı için bk. İbn Hacer, *Ref'u'l-İsr'ân Kudâti Mısır*, nşr. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1998), 75-76; a.mlf., *İnbâ'ü'l-gumr*, 2/63-64; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 9/15-16.

⁷⁶ Hayatı için bk. İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, 1/541-542; a.mlf., *Ref'u'l-İsr*, 433; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8/617.

⁷⁷ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 9(2)/401; Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/368; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, 1/488; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, 1/401.

⁷⁸ 10, 14 ve 20 no.lu davalar.

⁷⁹ 4 no.lu dava.

⁸⁰ 17 no.lu dava.

⁸¹ İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, 1/318.

⁸² İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 9(2)/253; Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/305; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, 1/326.

⁸³ Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/412, 414.

⁸⁴ Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/368; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, 1/401.

⁸⁵ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 9(2)/402; Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/369.

Ümerâ hakkındaki dokuz davanın müstekîlerinin sadece ikisinin ismen zikredildiği görülmektedir. Bunlardan biri Hanefî fakihî Şihâbeddin Ahmed el-İbâdî⁸⁶ (öl. 801/1398), diğeri emîr Cemaleddin el-Hüzbânî'dir⁸⁷ (öl. 802/1400). Kaynaklarda diğeri müstekîler için ise “çok sayıda müstekî, Kerek halkı, çiftçiler, halk, bir grup Kûs halkı ve bir grup sûfî” şeklinde genel ifadeler kullanıldığı görülmektedir.⁸⁸ Buradan hareketle emîrlerle ilgili şikâyetlerin çoğunlukla halka ait olduğu söylenmelidir.

Şikâyet edilenlerden sadece birinin Berkuk dönemi önde gelen emîrlerinden olduğu, diğerlerinin rütbesi tespit edilemeyen ikisi haricinde Kahire dışında düşük rütbeli görevlerde bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlar el-Vechü'l-kıbelî saltanat nâibi Alaaddin Akboğa el-Mardîni⁸⁹ (öl. 793/1390), Emîr Müлк,⁹⁰ Kerek nâibi Hasan el-Küçkün⁹¹ (öl. 801/1399), iki kez dava edilen Kâşifü'l-Cîze Emîr Nâsıruddin Muhammed b. Akboğa Âs⁹² (öl. 795/1393), Emîr Yelboğa ez-Zeynî,⁹³ Kûs valisi Emîr Mengliboğa ez-Zeynî⁹⁴ ve iki kez dava edilen dönemin nüfuzlu emîrlerinden Saîdü's-süedâ hankahı nâzırı Yelboğa es-Sâlimî'dir (öl. 811/1409).⁹⁵ Dolayısıyla, Berkuk döneminde sarayda görevli olmayan emîrler hakkında daha yaygın olarak mezâlim davası açıldığı belirtilmelidir.

Kaynaklarda, ümerâya yönelik sadece üç suçlamadan bahsedilmektedir. Bunlardan 9 no.lu davada gasp, 13 no.lu davada eziyet, iftira ile gasp ve 19 no.lu davada vakıftan yararlanma hakkının haksız olarak sonlandırılması şeklindedir. Diğer davalarda ise açıkça bir suçlama belirtilmeksizin, genel bir ifade ile şikâyet edilmeleri üzere dava açıldığı nakledilmektedir.

Emîrler aleyhindeki mezâlim davalarında yargılama sürecine dair kaynaklar herhangi bir nakilde bulunmaz. Bununla birlikte özellikle 9 no.lu davada dikkat çeken bir husus, müstekînin sanık Emîr Müлк'ün Dımaşk'taki bazı devlet ricâlinin onu kışkırtarak kendisini kırbaçlattığını iddia etmesine rağmen bu iddialara dair bir soruşturmada bahsedilmemektedir.⁹⁶ Bu örnekte de görüldüğü üzere ümerânın şikâyet edildiği mezâlim davalarıyla alakalı soruşturmaya ilişkin hususlarda kaynakların sessiz kalması, emîrlerin muhâkeme usulünün tespit edilememesine neden olmaktadır. Kaynakların bu konuda neden sustuğuna dair bir emâre bulunmamaktadır. Bununla birlikte 21 no.lu davada

⁸⁶ 19 no.lu davanın müstekîsi olup hayatı için bk. İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, 2/58; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 13/6; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 9/13.

⁸⁷ 9 no.lu davanın müstekîsi olup hayatı için bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, 6/36.

⁸⁸ Davanın numaraları sırasıyla şöyledir: 7, 11, 12, 13, 14, 18 ve 19.

⁸⁹ 7 no.lu davanın sanığının hayatı için bk. İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, 2/69; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-şâfi*, 2/483-484.

⁹⁰ 9 no.lu davanın sanığı olan emîr Müлк, emîr Tâz'ın (ö. 763/1362) kardeşi Cantemur'un (ö. 793/1390-1391) kız kardeşinin oğlu olup vefat tarihi tespit edilememiştir.

⁹¹ 11 no.lu davanın sanığı olup hayatı için bk. İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 12/261.

⁹² 12 ve 13 no.lu davanın sanığı olup hayatı için bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/343; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 12/136-137.

⁹³ 16 no.lu davanın sanığı olup hayatı hakkında bilgi bulunamamıştır.

⁹⁴ 18 no.lu davanın sanığı olup hayatı hakkında bilgi bulunamamıştır.

⁹⁵ 19 ve 21 no.lu davanın sanığı olup hayatı için bk. İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, 2/417-418.

⁹⁶ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 9(2)/254; Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/306; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, 1/417; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, 1/327.

görüldüğü üzere emîrlere aleyhine bir dava devam ederken karşı bir dava açılabilir. ⁹⁷

Yargılama neticesinde alınan kararlarda, emîrlere görevlerinden azledilme, kırbaçlanma, dövülme yahut hapsedilme şeklinde cezaya çarptırıldığı görülmektedir. Nitekim 7 no.lu davada sanık dövülme, hapis ve azil, ⁹⁸ 9 no.lu davada ise 200 kırbaç cezasına çarptırılmış ve muhtemelen kırbaç yaraları dolayısıyla üç gün sonra da ölmüştür. ⁹⁹ 12 no.lu davada sanık, önce kırbaç sonra azil, ¹⁰⁰ 13 no.lu davada önce kırbaçlanma sonra mağdurların parasının kurtarılması için Kahire valisine teslim edilme şeklinde cezalandırılmıştır. ¹⁰¹ 16 no.lu davada azil ve kırbaçlanma sonrasında Müslümanların haklarını alması için Kahire valisine teslim edilme cezası verilmiştir. ¹⁰² 18 no.lu davada mağdur insanların haklarını kurtarması için Kahire valisine teslim edilmiş ve görevinden azledilmiştir. ¹⁰³ 21 no.lu davada ise sanık yerine müştekî cezalandırılmıştır. Şöyle ki müştekînin müstehcen ve galiz ifadelerle suçlamasına karşılık, iddiaların asılsız olması dolayısıyla müştekînin kırbaçlanıp hapse atılmasına karar verilmiştir. ¹⁰⁴ Dolayısıyla mezâlime şikâyet edilen bazı emîrlere, yargılama sonucunda suçsuz olduğu ortaya çıkarılarak, haklarında beraât kararı verilmiştir.

Ümerânın yargılandığı 11 no.lu dava ile 19 no.lu dava diğerlerine göre ilgi çekici olduğundan özellikle zikredilmelidir. 11 no.lu davada, mezâlim mahkemesinin isyan eden bir emîre tuzak kurmak amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Nitekim 794 (1391-1392) yılında Sis nâibi Tugaytemur'un (öl. 794/1392) isyan ettiğini öğrenen Sultan, bir plan yaparak Kerek halkının mezâlim mahkemesinde şehrin nâibinden şikâyetçi olmasını sağlayarak onu azledecek ve halkın talebiyle Tugaytemur onun yerine atanacaktı. Plan uygulanmış ve halkın talebi Tugaytemur'a iletilmişti. Bu duruma memnun olan Tugaytemur, Kerek nâibi olacağı düşüncesiyle Kahire'ye geldiğinde Sultan tarafından önce hapse atılmış ¹⁰⁵ sonra da katledilmişti. ¹⁰⁶

19 no.lu dava ise vakıf nâzirliğine getirilen bir emîrin aleyhine açılan davanın beraât ile sonuçlanması bakımından dikkat çekicidir. Bu dava, 18 Cemâziyelâhir 797 (10 Nisan 1395) tarihinde Yelboğa es-Sâlimî'nin Saîdü's-süedâ hankahı nâzirliğine atanması dolayısıyla hankahın işlerini vakıf şartlarına uygun olarak icra etmesiyle ilgiliydi. Vakıf şartlarının uygulanmasıyla vakıftan haksız yere yararlananlar hankahtan çıkarıldı. Bunun üzerine bir grup sûfi, onu Sultan Berkuk'a şikâyet etti. ¹⁰⁷ Dönemin tarihçilerinin aktardığı bil-

⁹⁷ Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/372-373; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, 1/492-493.

⁹⁸ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 9(2)/247.

⁹⁹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 9(2)/254; Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/306; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, 1/417; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhethü'n-nüfûs*, 1/327.

¹⁰⁰ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 9(2)/335.

¹⁰¹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 9(2)/335; Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/336.

¹⁰² İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 9(2)/402; Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/369; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, 1/491; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhethü'n-nüfûs*, 1/402.

¹⁰³ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 9(2)/404-405; Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/371.

¹⁰⁴ Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/410.

¹⁰⁵ İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, 1/436.

¹⁰⁶ İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, 1/439.

¹⁰⁷ Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/371; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhethü'n-nüfûs*, 1/406-407.

giler, nâzırın haklı olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Berkuk'un ilk yıllarında saltanat nâibi Sûdun eş-Şeyhûnî'nin¹⁰⁸ (öl. 798/1396) bu hankahın nâzırlığını yürütürken sûflerin sayısının üç yüzden beş yüze çıkmasının yanı sıra son zamanlarda yağışların yetersizliği dolayısıyla Nil suyunun yeterince taşmamasının da vakıf gelirlerini olumsuz etkileyerek sûflere her ay düzenli olarak verilen tatlı ve sabun ile yıllık verilen giyecek gibi temel ihtiyaçlardan kesintilerin başladığı nakledilmektedir. Dolayısıyla vakıf gelirlerinin azalmasına rağmen sûfi sayısındaki artış, vakıftan yararlananları olumsuz etkiledi. Nâzır ise vakıf şartlarını uygulamak suretiyle vakıf gelirlerinden yararlanma hakkına sahip sûfleri korumayı amaçlıyordu. Ancak kısa zamanda durumun daha da kötüleşmesi üzerine 1 Recep (22 Nisan) itibarıyla hankahın mübaşirleri, mutfağı ve fırını kilitlemek zorunda kaldılar. Böylece sûflere günlük yemek ve ekmek de verilmez oldu. Bu durumu sûfler, Sultan Berkuk'a şikâyet ettiler. Sultanın huzurunda kâdilkudâtların ve fakihlerin de yer aldığı bir mezâlim meclisi akdedildi. Yapılan müzakereler sonucunda vakfiyenin araştırılmasına karar verildi. Bunun üzerine vakfiye, dört mezhep kâdilkudâtı ve sûflerin huzurunda hankahta okundu. Vâkıfın şartlarının uygulanması konusunda sûfi olarak hankahtan yararlanan Hanefî kâdilkudât nâibi Şihâbeddin Ahmed el-İbâdî ve Şâfiî fakihî Zeyneddin Ebu Bekir el-Kumî¹⁰⁹ (öl. 833/1430) görevlendirildi. Ancak ikisi arasında husumet çıkınca kâdilkudâtlar, vakıf şartlarının uygulanmasına karar verdi ve toplantı sona erdi. Aynı gece, aralarında el-İbâdî ve el-Kumî'nin de yer aldığı elliye yakın sûfinin zengin olduğu ve vakıf şartlarını sağlamadığı gerekçesiyle vakıfla ilişkisi kesildi. Bunun üzerine onlar, özellikle hankah nâzır hakkında tezvirata başladı. Ancak el-İbâdî bu konuda daha ileri giderek Yelboğa'nın kâfir olduğunu iddia etti. Yelboğa, bundan haberdar olunca durumu Berkuk'a ilettiler. Sultanın huzurundan ayrıldıktan sonra el-İbâdî ile karşılaştı ve onu elbisesinin yeninden tuttu. Bunun üzerine el-İbâdî, Şâfiî mezhebinde bu hareketin istihfaf anlamına geldiğini ve bir âlimi küçümsemenin de kâfirlik alameti olduğunu belirtti. O sırada vezir Sa'deddin Nasrullah b. el-Bakarî¹¹⁰ (öl. 799/1397), onları sakinleştirmek için Hicaziyye medresesine götürdü. Ancak el-İbâdî, Yelboğa'nın kâfir olduğu iddiasında ısrarcı olunca, durum Sultan Berkuk'a bildirildi. Meseleyi görüşmek üzere kâdilkudâtların da hazır bulunduğu bir oturum gerçekleştirildi. Sultanın huzurunda 8 Recep (29 Nisan) Perşembe günü düzenlenen oturumda Mısır Mâlikî kâdilkudâtı Nâsıruddin Muhammed et-Tenesî, el-İbâdî'ye tazir cezası verilmesine hükmetti. Ancak tazir konusunda ihtilaf yaşandı. Sultan da Mısır Hanefî kâdilkudâtı Cemaleddin Mahmud el-Acemî'nin hüküm vermesini istedi. O da el-İbâdî'nin başını açarak yürüttü ve hapse attı. 11 Recep (2 Mayıs) Cumartesi günü Hanefî kâdilkudâtın evine getirilen el-İbâdî, burada kırbaçlandı. Şâfiî fakihî Ömer b. Reslân el-Bulkînî (öl. 805/1403) kâdilkudâtlarla birlikte Yelboğa'nın evine giderek şefaathçi oldu ve el-İbâdî'nin serbest kalmasını sağladılar.¹¹¹

¹⁰⁸ Hayatı hakkında bk. İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, 1/517; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-şâfi*, 6/104-109.

¹⁰⁹ Hayatı için bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, 7/221; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, 3/443; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 9/293.

¹¹⁰ Hayatı için bk. İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 9(2)/478; Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/405; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, 1/543; Abdülbâsit el-Malatî, *Neylü'l-emel*, 2/379.

¹¹¹ Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/372-373; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, 1/492-493; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetu'n-nüfus*, 1/407-410.

2.3. Mühtedilerle İlgili Davalar

Mühtedilerle ilgili üç mezâlim davası tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi Berkuk'un mezâlim davalarını el-İstablî's-Sultânî'ye taşımasından öncesine aittir. İlki, mühtedilerin camii görevlilerini darp etmesiyle ilgilidir. 1 no.lu bu dava, mezâlim mahkemesine Sultanın yanı sıra saltanat nâibinin de mahkemeye başkanlık yaptığını göstermesi bakımından önemlidir. Tarihçilerin aktardığına göre, Cemâziyelevvel 785'te (Temmuz 1383) Mısır'ın kuzeyinde Garbiye'de Birma köyünde¹¹² Hıristiyan asıllı mühtedilere ait çalgılı ve içkili bir düğün yapılmıştı. Gece yarısı âdet olduğu üzere müezzinin minareye çıkarak Allah'ı tespih etmesinden sonra düğüne katılanlar, onu minareden indirmiş ve ona yardıma gelen imam ve hatiple birlikte ölesiye dövmüşlerdi. Bazı Müslüman köylüler de olay yerine gelerek imam, hatip ve müezzini kurtarmaya çalışmışlardı. Olaydan sonra birkaç köylüyle beraber imam, hatip ve müezzin Kahire'ye gitmiş ve durumu saltanat nâibi Sûdun eş-Şeyhûnî'ye aktararak şikâyetçi olmuşlardı. Saltanat nâibi, onları söz konusu köyün ikta sahibi olan emîr-i âhûr Çerkez el-Halîlî'ye (öl. 791/1389)¹¹³ yönlendirdi. Onlar şikâyetlerini el-Halîlî'ye aktarmalarına rağmen el-Halîlî, onlarla ilgilenmediği gibi anlatılanları da kabul etmedi. Ayrıca imam, hatip ve müezzini dövdürüp hapse attırdı. Köylüler ise öfkeyle, Ömer b. Reslân el-Bulkinî ile Mısır Şâfiî kâdılkudâtı İbn Binti'l-Meylek'in¹¹⁴ (öl. 797/1395) yanına giderek onları naklettiler. İbn Binti'l-Meylek, önce el-Halîlî'ye giderek hapistekilerin serbest bırakılmasını talep etti. Bu talebine olumlu yanıt aldıktan sonra birkaç köylüyle beraber Sultanın huzuruna çıkarak durumu ona ilettiler. Sultan, el-Halîlî'nin yaptıklarını kabul edilemez buldu ve olayın araştırılması için Hâcib Aydegâr el-Ömerî'yi¹¹⁵ (öl. 794/1391) görevlendirdi. Hâcib, Hıristiyan asıllı mühtedilerin haksızlıklarına dair hazırladığı raporu Berkuk'a ilettiler. Sultan da el-Halîlî ile birlikte onların yargılanmasını emretti. Mısır Mâlikî kâdılkudâtı Cemâleddin İbn Hayr¹¹⁶ (öl. 791/1389) onları hapse attırdı. 26 Cemâziyelâhir 785 (26 Ağustos 1383) Perşembe günü saltanat nâibi Sûdun başkanlığında Sâlihiyye medresesinde toplanan mahkemede Mâlikî kâdılkudâtı Birmalı altı kişinin mürted olduğuna hükmetti ve idamına karar verdi.¹¹⁷ Makrîzî, onların gusledildikten sonra kefenlendiklerini ve Müslüman mezarlığına defnedildiklerini bildirmektedir.¹¹⁸ Kaynaklar, Çerkez el-Halîlî'ye verilen cezaya dair herhangi bir nakilde bulunmamakla birlikte aynı yılın Ramazan (Ekim-Kasım) ayında Sultan tarafından affedildiğini bildirmektedirler.¹¹⁹

¹¹² Fusat'tan İskenderiye'ye doğru giderken Mısır'ın batısında kalan bir belde olan Burma hakkında bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1/403.

¹¹³ Hayatı için bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/270; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, 1/385.

¹¹⁴ Hayatı için bk. İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, 1/503; a.mlf., *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3/494-495.

¹¹⁵ Hayatı için bk. İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü'ş-şâfi*, III 157-158.

¹¹⁶ Hayatı için bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/271; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, 1/386; a.mlf., *ed-Dürerü'l-kâmine*, 3/137; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 11/386.

¹¹⁷ Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/150-151; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, 1/273-274; Hatîb el-Cevherî, *Nühzetü'n-nüfûs*, 1/67-68; Abdülbâsî el-Malatî, *Neylü'l-emel*, 2/203; İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zühûr*, 1/2 330-331.

¹¹⁸ Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/151.

¹¹⁹ İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, 1/277.

İkincisi, 3 no.lu dava olup 13 Şaban 788 (9 Eylül 1386) Salı günü Sultanın huzurunda Müslüman olarak hâs nâzirliği¹²⁰ görevine getirilen Mihâil el-Eslemî (öl. 789/1387) aleyhinedir.¹²¹ Müslüman olduktan kısa bir süre sonra Muharrem 789'da (Ocak/Şubat 1387) İskenderiye nâzirliğine getirilen Mihâil, kısa zamanda hakkında çok sayıda şikâyet olunca 10 Rebûlâhîr'de (30 Nisan) görevinden azledildi ve Şâddü'd-devâvîn Cemaleddin Mahmud onu hapse attı.¹²² Yargılama neticesinde İskenderiyeli pek çok kişinin onun zındık olduğuna şahadet etmesiyle ayın 13'ünde (3 Mayıs) Cumartesi günü idam edildi.¹²³ Burada sanık hakkındaki iddiaların yoğunluğu dolayısıyla muhtemelen tedbir amacıyla görevinden alınmış ve hapsedilmiş, yargılama sonunda zındık olduğuna karar verilerek ölümüne mahkûm edilmiştir.

Mühtedilerle ilgili son dava, 6 no.lu dava olup, Hıristiyan asıllı Şeyhü'l-Arab İbn Seba'nın¹²⁴ (öl. 792/1390) şeriatı aykırı işler yaptığının şikâyetleriyle ilgilidir. Dava Mısır Şâfî kâdılkudâtına nakledildi, o da öldürülmesine hükmetti. Ancak bu hüküm uygulanmayarak 6 Recep 791'de (1 Temmuz 1389) Yelboğa en-Nâsırî'nin başkanlığında kâdılkudâtların da katıldığı bir oturum tertip edildi. Mısır Mâlikî kâdılkudâti İbn Haldûn, Yelboğa'nın dirayetli bir emîr olduğunu ve bu yüzden şahsın idamına yahut serbest bırakılmasına dair hükmü vermesini talep etti. İbn Hacer, İbn Seba'nın daha önce de tutuklandığına ve rüşvetle serbest kaldığına dair dedikoduların olduğunu aktararak İbn Haldûn'un tutumunun muhtemel arka planına dair açıklamada bulunmuştur. İbn Haldûn'un bu sözü üzerine Yelboğa, onun serbest bırakılmasına hükmetti ve kâdılkudâtlar da bu hükmü itiraz etmedi. Ancak İbn Seba', serbest bırakıldıktan bir gün sonra hamamda öldürüldü.¹²⁵

Sonuç

Eyyübîlerin devlet teşkilatı geleneğini tevarüs eden Memlüklerde tarihçiliğin oldukça gelişmiş olması, her ne kadar mahkeme kayıtları elimizde olmasa da mezâlim davalarıyla ilgili çalışma imkânı sunmaktadır. Özellikle güçlü Memlük sultanları dönemlerinde mezâlîme dair kayıtlarda artış olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Bunun önde gelen örneklerinden biri de Bahrî Memlükler dönemini sona erdirerek Burcî Memlükler dönemini başlattığı kabul edilen Sultan Berkuk dönemidir.

Bazı kurumların yapısına dair önemli müdahalelerde bulunan Sultan Berkuk, selefleri gibi mezâlim oturumlarıyla yakından ilgilenmiş ve yaptığı iki düzenlemeyle de dikkat çekmiştir. Bu düzenlemelerden birincisi, mezâlim oturumlarının yapıldığı binanın değiştirilmesidir. 784 (1382) yılında tahta çıkan Berkuk, 789 (1387) yılına kadar Muhammed b. Kalavun döneminden beri kullanılan dârüladl binasında mezâlim oturumlarına başkanlık yapmış, ancak daha sonra el-İstablû's-Sultânî'de söz konusu oturumlar tertip edilmeye

¹²⁰ Yukarıda izah edildiği gibi, hâs nâzirliği divânî görevler arasında olup, Dîvânü'l-müfred'in tesis edilmesiyle önemi azalmıştır.

¹²¹ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, 1/150.

¹²² İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, 9(1)/6; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 8/526.

¹²³ Makrîzî, *es-Sülûk*, 5/198; İbn Hacer, *İnbâü'l-ğumr*, 1/334; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, 1/152.

¹²⁴ Hayatı için bk. İbn Hacer, *İnbâü'l-ğumr*, 1/402-403.

¹²⁵ İbn Hacer, *İnbâü'l-ğumr*, 1/370-371.

başlanmıştır. Kaynaklar, bu düzenlemenin neden yapıldığına dair bir bilgi aktarmamaktadır. Bununla birlikte yapılan düzenlemenin devlet ricâlini baskı altına aldığına dair değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Mekânda yapılan bu değişim, halkın daha kolay bir şekilde şikâyetlerini mahkemeye ulaştırmasına vesile olmuştu. Bu durum göz önüne alındığında, söz konusu düzenlemeyle sultanın devlet ricâlini kontrol altında tutmak ve onlara tahakküm etmek arzusunda olduğu akla gelmektedir. Ancak özellikle saray çevresinde görevli üst düzey rütbeli emîrler hakkında sadece bir mezâlim davası tespit edilmiştir. O da yargılama neticesinde beraat etmiştir. Bu dönemde mezâlimde yargılanan emîrler, çoğunlukla Kahire dışındaki bölgelerde görevli ve düşük rütbeliydi. Bununla birlikte ilmiye sınıfında durum biraz farklıdır. Öncelikle, hakkında mezâlim davası açılan ilmiye sınıfı mensuplarının biri hariç hepsinin bir görevi mevcuttu. Bunların önemli kısmının da Dırmaşk Şâfî kâdılkudâtlığı, Kahire Mâlikî kâdılkudât nâibliği, Iskenderiye Mâlikî kâdılkudâtlığı, Siryakus hankahı şeyhüşşuyûhluğu ve Kavsun hankahı şeyhüşşuyûhluğu gibi adlı veya dinî üst düzey bir göreve sahip olduğu tespit edilmiştir. Yargılama sonucu onların görevlerinden azledildiği de göz önüne alındığında, mezâlim oturumlarını halka daha açık hale getiren mekân değişikliğinin ilmiye sınıfına yönelik bir hamle olduğuna dair bir kanaat ortaya çıkmaktadır. Ancak burada akla gelen bir diğer husus, üst düzey ümerâ sınıfının halkla arasında iyi ilişkiler geliştirmeyi başararak mezâlim oturumlarının mekânına dair yapılan değişiklikten daha az etkilenmiş olma ihtimalidir. Yine ilmiye sınıfı aleyhine açılan davalarda ümerâyyla işbirliğinin olup olmadığının da araştırılması, askerî sınıfın bu şekilde kontrol altında tutulduğunu düşündürmektedir.

Berkuk'un mezâlim oturumlarına dair ikinci düzenlemesi oturum günlerinin değiştirilmesi olmuştur. Berkuk, on altı yıllık iktidarı boyunca oturumların günlerini üç kez değiştirmiştir. Kuruluşundan itibaren Memlûklerde mezâlim oturumlarının pazartesi ve perşembe günleri toplanması âdetti. Berkuk bunu pazar ve çarşamba günleri olarak değiştirmiştir. Bu ilk değişikliğin kesin tarihi bilinmemektedir. Daha sonra 797 (1395) yılından itibaren salı ve cumartesi günleri mahkeme toplanmıştır. Tarihçiler, Sultanın pazar ve çarşamba günlerini emîrlerle eğlenceye ayırması dolayısıyla böyle bir değişikliğe gittiğini belirtmektedirler. Yani onlara göre, mezâlim oturumlarından bir gün sonra Sultan, emîrlerle eğlenmek için bu şekilde bir tasarrufta bulunmuştur. Ancak bu izahât, yeterince doyurucu görünmemektedir. Üçüncü değişiklik ise salı ve cumartesi günlerine ilave yapılmak suretiyle cuma günü öğleden sonra oturumların düzenlenmesi şeklindedir. Bu değişiklik sultanın iktidarının son yılına rastlamaktadır. Muhtemelen Sultan, halkla olan ilişkisini daha da artırmak amacıyla mezâlim oturumlarını üç güne çıkarmış olmalıdır.

Berkuk döneminde tespit edilen yirmi iki davanın onu ilmiye, dokuzu askerî sınıf mensupları aleyhinedir. Geriye kalan üç dava da Hıristiyan asıllı mühtedîler aleyhinedir. Kaynaklarda müştekîlerin ismi nadiren zikredilmektedir. Bunun yerine, bir grup çiftçi, sûfî bir grup, bir tâcir, bir kadın ve bir Hıristiyan gibi genel ifadeler kullanılmaktadır. Bu durum, müştekîlerin çoğunluğunun halk tabakasından olduğunu ve Berkuk döneminde mezâlim mahkemesinin halkla olan yakın iletişimini göstermesi bakımından önemlidir.

Mahkemeye yapılan başvurularda suçlamaların genel olarak açıkça ifade edilmeden şikâyet olarak bahsedildiği görülmektedir. Bununla birlikte bazı başvurularda müştekîlerin, mallarının gasp edildiğine dair suçlamalar da yer almaktadır. Bir davada ise bir âlimin yazdığı kitapta tevhide aykırı ifadelerin yer aldığına dair suçlama bulunmaktadır. Mühtedîlerle ilgili suçlamalar ise onların mürtedlik alametleri gösterdiklerine dairdir.

Mezâlim mahkemesinin yargılama usulüne dair doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak verilen bilgiler bir araya getirildiğinde genel bir çerçeve çizmek mümkündür. Çizilen bu çerçevenin Bahrî Memlûkler döneminde söz konusu mahkemenin yargılama usulünden farklı olmadığını söylemek gerekmektedir. Öncelikle yapılan başvurunun ardından şikâyetin içeriğinin araştırıldığı görülmektedir. Mahkemeye getirilen sanığın söz hakkı bulunduğu ve savunmasının tahkik edildiği dikkat çekmektedir. İddiaların, delillerin ve muhtemel verilecek cezaların sultanın başkanlığında ilmiye ve askerî sınıfa mensup mahkeme üyeleri arasında tartışıldığı, bazı davalarda görüldüğü gibi ümerânın kararlar üzerinde doğrudan etkili olduğu, bununla birlikte asıl belirleyici olanın sultan olduğu tespit edilmiştir. Burada dikkat çeken husus, sultanın olumsuz ilişkiler geliştirdiği bazı şahısları doğrudan görevden almak yerine, bir şikâyet üzerine mezâlimde yargılama neticesinde azlettiğidir. Bu durum, özellikle ilmiye mensuplarında görülmektedir. Yargılama neticesinde kırbaçlanma, hapis, idam ve gasp edilen malların kurtarılması gibi verilen kararları uygulamak üzere sanık, askerî görevlilerden Kahire valisi veya şâddü'd-devâvîn'e teslim edilmektedir. Cezaları uygulayanların genellikle Kahire valisi ve şâddü'd-devâvîn olarak zikredilmesi Bahrî Memlûkler döneminden farklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yargılamanın süresine dair açık kayıtlar bulunmamakla birlikte birtakım davalarda aynı gün karar alındığı, bazılarının ise birkaç gün sürdüğü saptanmıştır.

Ek

Tablo 1: Sultan Berkuk Dönemi Mezâlim Davaları

Dava No	Tarih	Konu	Karar	Kaynaklar
1	785 Cemâziyelevvel (Temmuz 1383)	Hıristiyan asıllı mühtedî bir grup köylünün imam, hatip ve müezzini darp etmeleri.	Hıristiyan asıllı köylü grubun mürted olduğuna ve idam edilmesine karar verildi.	Makrîzî, <i>es-Sülûk</i> , 5/150-151; İbn Hacer, <i>İnbâ'ü'l-ğumr</i> , 1/273-274; Hatîb el-Cevherî, <i>Nüzhetü'n-nüfûs</i> , 1/67-68; Abdülbâsit el-Malatî, <i>Neylü'l-emel</i> , 2/203; İbn İyâs, <i>Bedâ'î'u'z-zühûr</i> , 1/2330-331.
2	788 (1386/1387)	Demenhûr muktasının muhtesip Şeyh Şihâbeddin b. el-Cündî ed-De-menhûrî'yi şikâyeti	Şeyh Şihâbeddin dövdürüldü. Ancak bazı emîrlerin araya girmesiyle affedildi.	İbn Hacer, <i>İnbâ'ü'l-ğumr</i> , 1/318.

3	10 Rebûülâhir 789 (30 Nisan 1387)	İskenderiye nâzırı Mihâil el-Esemî hakkında çok sayıda şikâyet.	Mihâil el-Esemî, önce görevinden azledildi ve hapse atıldı. Daha sonra zındık olduğuna hükmedilerek idam edilmesine karar verildi.	İbnü'l-Furât, <i>Târîhu İbni'l-Furât</i> , 9(1)/6; Makrîzî, <i>es-Sülûk</i> , 5/198; İbn Hacer, <i>İnbâ'ü'l-ğumr</i> , 1/334; Hatîb el-Cevherî, <i>Nüzhethü'n-nüfûs</i> , 1/152; İbnü'l-İmâd, <i>Şezerâtü'z-zeheb</i> , 8/526.
4	Zilhicce 788 (Aralık 1386- Ocak 1387)	Dımaşk'taki dört fakihin devlet başkanının Kureyşli olması gerektiğine dair söylemleriyle fitne çıkarması.	Dört fakihe hapis cezası verildi.	Makrîzî, <i>es-Sülûk</i> , 5/191; Abdülbâsit el-Malatî, <i>Neylü'l-emel</i> , 2/243-244.
5	11 Receb 789 (28 Temmuz 1387)	Payına düşen miras hakkının gasp edilmesine dair bir kadının şikâyeti.	Kadının miras hakkını gasp edenin ve Emînü'l-Hükm'ün kırbaçlanmasına, Mısır Şâfiî kâdilkudâtı Bedreddin Muhammed b. Ebi'l-Bekâî'nin görevinden azledilmesine karar verildi.	İbnü'l-Furât, <i>Târîhu İbni'l-Furât</i> , 9(1)/11-15; İbn Hacer, <i>İnbâ'ü'l-ğumr</i> , 1/331; İbn Tağrıberdî, <i>el-Menheli's-şâfiî</i> , 3/435; Abdülbâsit el-Malatî, <i>Neylü'l-emel</i> , 2/250.
6	791 (1388/1389)	Hristiyan asıllı Şeyhü'l-Arab İbn Seba'nın şeriata aykırı işler yaptığına dair şikâyet.	Şeyhü'l-Arab İbn Seba', suçsuz bulunarak serbest bırakıldı.	İbn Hacer, <i>İnbâ'ü'l-ğumr</i> , 1/370-371.
7	15 Safer 793 (22 Ocak 1391)	Vechü'l-kibelî saltanat nâibi Alaaddin Akboğa el-Mardîni hakkındaki çok sayıda şikâyet.	Alaaddin Akboğa el-Mardîni'nin dövülmesine, azledilmesine ve hapse atılmasına karar verildi.	İbnü'l-Furât, <i>Târîhu İbni'l-Furât</i> , 9(2)/247.
8	15 Cemâzi- yelâhir 793 (20 Mayıs 1391)	Fârisî bir tüccarın mallarını gasp ettiğine dair Dımaşk Şâfiî kâdilkudâtı Şihâbeddin el-Kureşî'yi şikâyeti.	Dımaşk Şâfiî kâdilkudâtı Şihâbeddin el-Kureşî'nin kırbaçlanmasına ve hapse atılmasına karar verildi.	İbnü'l-Furât, <i>Târîhu İbni'l-Furât</i> , 9(2)/253; Makrîzî, <i>es-Sülûk</i> , 5/305; İbn Kâdî Şühbe, <i>Târîh</i> , 3/372; Hatîb el-Cevherî, <i>Nüzhethü'n-nüfûs</i> , 1/326.
9	22 Cemâzi- yelâhir 793	Emîr Cemâleddin el-Hüzbânî'nin Emîr Mülk'ün haksız yere	Emîr Mülk'ün kırbaçlanmasına karar verildi.	İbnü'l-Furât, <i>Târîhu İbni'l-Furât</i> , 9(2)/254; Makrîzî, <i>es-Sülûk</i> ,

	(27 Mayıs 1391)	altı yüz bin dirhemine el koyduğuna ve kırbaçlattığına dair şikâyeti.		5/306; İbn Hacer, <i>İnbâ'ü'l-ğumr</i> , 1/417; Hatîb el-Cevherî, <i>Nüzhetü'n-nüfûs</i> , 1327.
10	15 Şevval 794 (4 Eylül 1392)	Çok sayıda kumaş emanet ettiği halde geri alamadığına dair bir tüccarın Siryakus Hankahı şeyhüşşuyûhu Aslam b. Nizâmeddin el-Isfahânî'yi şikâyeti.	Siryakus Hankahı şeyhüşşuyûhu Aslam b. Nizâmeddin el-Isfahânî, azledildi.	Makrîzî, <i>es-Sülûk</i> , 5/325-326; Hatîb el-Cevherî, <i>Nüzhetü'n-nüfûs</i> , 1/347-348.
11	794 (1391-1392)	İsyankâr Sis nâibi Tugaytemur'un tuzağa düşürülüp yakalanması amacıyla Kerek halkının nâiblerinden şikâyetçi olması.	Tugaytemur'un yakalanması amacıyla Kerek nâibinin azledilmesi ve Kerek halkının Tugaytemur'u nâibleri olarak görmek istemeleri üzerine Tugaytemur'un Kahire'ye davet edilmesine karar verildi.	İbn Hacer, <i>İnbâ'ü'l-ğumr</i> , 1/436.
12	Recep 795 (Mayıs/Haziran 1393)	Çiftçilerin Kâşifü'l-Cîze Emîr Nâsiruddin Muhammed b. Akboğa Âs hakkındaki şikâyeti.	Kâşifü'l-Cîze Emîr Nâsiruddin Muhammed b. Akboğa Âs'ın azledilmesi.	İbnü'l-Furât, <i>Târîhu İbni'l-Furât</i> , 9(2)/335.
13	7 Şaban 795 (18 Haziran 1393)	Emîr Nâsiruddin Muhammed b. Akboğa Âs'ın yeniden Kâşifü'l-Cîze olarak atanması üzerine çiftçilerin kendilerine ziyet ettiği, evlatları konusunda iftiralar attığına ve mallarını gasp ettiğine dair şikâyeti.	Emîr Nâsiruddin'in kırbaçlanmasına ve çiftçilerin parasını ödemesine karar verildi.	İbnü'l-Furât, <i>Târîhu İbni'l-Furât</i> , 9(2)/335; Makrîzî, <i>es-Sülûk</i> , 5/336.
14	Muharrem 797 (Ekim/Kasım 1394)	Dimaşk Şâfiî kâdikudâtı Şihâbeddin el-Bâûnî hakkında halkın şikâyeti.	Dimaşk Şâfiî kâdikudât Şihâbeddin el-Bâûnî'nin görevinden azledilmesi.	İbn Hacer, <i>İnbâ'ü'l-ğumr</i> , 1/486; Aynî, <i>İkdi'l-cümân</i> (Velîyyüddin Efendi, 2395), 466.
15	9 Rebülevvel 797 (2 Ocak 1395)	Hanefî fakîhi Mustafa el-Kirmânî'nin yazdığı bir kitapta, küfür içeren ifadelerin yer	Mustafa el-Kirmânî hakkında sözlü tazir cezası verilerek hapse atıldı. Üç gün sonra	İbnü'l-Furât, <i>Târîhu İbni'l-Furât</i> , 9(2)/401; Makrîzî, <i>es-Sülûk</i> , 5/368;

		aldığına dair Şeyhüniyye hankahı şeyhüşşuyûhu Şerefüddin Yakub b. Celaluddin et-Tübânî'nin şikâyeti.	hapisten çıkarılarak dövüldü ve serbest bırakıldı.	İbn Hacer, <i>İnbâ'ü'l-ğumr</i> , 1/488; Hatîb el-Cevherî, <i>Nüzhetü'n-nüfûs</i> , 1/401.
16	27 Rebülevvel 797 (20 Ocak 1395)	Emîr Yelboğa ez-Zeynî hakkında hankahın şikâyeti	Emîr Yelboğa'nın görevinden azledilmesine, kırbaçlanmasına ve Müslümanların haklarının alınması için Kahire valisine teslim edilmesine karar verildi.	İbnü'l-Furât, <i>Târîhu İbni'l-Furât</i> , 9(2)/402; Makrîzî, <i>es-Sülûk</i> , 5/369; İbn Hacer, <i>İnbâ'ü'l-ğumr</i> , 1/491; Hatîb el-Cevherî, <i>Nüzhetü'n-nüfûs</i> , 1/402.
17	27 Rebülevvel 797 (20 Ocak 1395)	Kahire Mâlikî kadılıkudat nâibi Muhammed b. Şihâbeddin Ahmet hakkında bir Hıristiyanın şikâyeti.	Kahire Mâlikî kadılıkudat nâibi Muhammed b. Şihâbeddin Ahmet'in dövülmesine karar verildi	İbnü'l-Furât, <i>Târîhu İbni'l-Furât</i> , 9(2)/402; Makrîzî, <i>es-Sülûk</i> , 5/369; İbn Hacer, <i>İnbâ'ü'l-ğumr</i> , 1/489.
18	21 Cemâziyevvel 797 (14 Mart 1395)	Bir grup Kûs halkının Kûs valiliğine yeniden atanan Emîr Mengliboğa ez-Zeynî'yi şikâyeti.	Emîr Mengliboğa'nın insanların haklarını kurtarması için Kahire valisine teslim edilmesine ve görevinden azledilmesine karar verildi.	İbnü'l-Furât, <i>Târîhu İbni'l-Furât</i> , 9(2)/404-405; Makrîzî, <i>es-Sülûk</i> , 5/371.
19	18 Cemâziyelâhir 797 (10 Nisan 1395)	Sâidü's-süedâ hankahı nâzırı Yelboğa es-Sâlimî'nin hankahından çıkardığı sûflerinin şikâyeti.	Vakfiyede belirtilen şartları taşımayan sûflerinin hankahından çıkarılmasına karar verildi.	Makrîzî, <i>es-Sülûk</i> , 5/372-373; İbn Hacer, <i>İnbâ'ü'l-ğumr</i> , 1/492-493; Hatîb el-Cevherî, <i>Nüzhetü'n-nüfûs</i> , 1/407-410.
20	20 Şevval 799 (17 Temmuz 1397) Aynî'ye göre Zilkade (Temmuz/Ağustos)	Kavsun hankahı sûflerinden bir grubun şeyhleri Taceddin Muhammed b. el-Meymûnî'yi şikâyeti.	Kavsun hankahı şeyhi Taceddin Muhammed b. el-Meymûnî'nin azledilmesine karar verildi	İbnü'l-Furât, <i>Târîhu İbni'l-Furât</i> , 9(2)/467; İbn Hacer, <i>İnbâ'ü'l-ğumr</i> , 1/529; Aynî, <i>İkdi'l-cümân</i> (Velîyyüddin Efendi, 2396), 13.
21	15 Rebüülâhir 800 (5 Ocak 1398)	Haneî fakihî Şihâbeddin el-İbâdî'nin emîr Yelboğa es-Sâlimî'yi şikâyet etmesi.	Müştekî Şihâbeddin el-İbâdî'nin kırbaçlanıp hapse atılmasına karar verildi.	Makrîzî, <i>es-Sülûk</i> , 5/410.

22	17 Şaban 800 (5 Mayıs 1398)	İskenderiye Mâlikî kâdilkudâtı Tâceddin Ebubekir b. ed-Dimâmînî hakkın-daki şikâyetler.	Müştekîler râzı olana kadar Tâceddin Ebu-bekir b. ed-Dimâmînî'nin dövül-mesine karar verildi.	Makrîzî, <i>es-Sülûk</i> , 5/414.
----	-----------------------------------	---	---	-----------------------------------

Kaynakça

- Ayaz, Fatih Yahya. “Çerkez Memlûkler Döneminde Üstâdârlık (Saray Ağalığı)”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22/1 (2013), 291-322. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.219835>
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlûkler Döneminde Vezirlik (1250-1517)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı -Üstâdarlık (1250-1382)*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2008. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.219835>
- el-Aynî, Bedreddin. *İkdi'ül-cümân fi târihi ehli'z-zamân*. İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 2395-2396.
- Darling, Linda T.. “Medieval Egyptian Society and the Concept of the Circle of Justice”. *Mamlûk Studies Review* 10/2 (2006), 1-17.
- Fuess, Albrecht. “Zulm by Mażâlim? The Political Implications of the Use of Mażâlim Jurisdiction by the Mamluk Sultans”. *Mamlûk Studies Review* 8 (2009), 121-147.
- Hasebe, Fumihiko. “Sultan Barquq and his Complaining Subjects in the Royal Stables”. *Al-Masâq* 21/3 (2009), 315-330. <https://doi.org/10.1080/09503110903343333>
- Hatîb el-Cevherî. *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân fi tevârihi'z-zamân*. nşr. Hasan Habeşî. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütüb, 1970-1994.
- İbn Dokmak. *el-Cevherü's-semîn fi siyeri'l-hulefâ ve'l-mülûk ve's-selâtin*. nşr. Muhammed Kemâleddin İzzeddin Ali. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985.
- İbn Hacer el-Askalânî. *ed-Düerü'l-kâmine fi a'yâni'l-m'eti's-sâmine*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1993.
- İbn Hacer el-Askalânî. *İnbâ'ü'l-gumr bi-ebnâ'i'l-'umr*. nşr. Hasan Habeşî. 4 Cilt. Kahire: Lecnetu İhyai't-Türasi'l-İslamî, 1969-1998.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Refu'l-isr'an kudâti Mısır*. nşr. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1998.
- İbn İyâs. *Bedâ'ir'u'z-zühûr fi veķâ'ir'i'd-dühûr*. nşr. Muhammed Mustafa. 5 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1982-1984.
- İbn Kâdî Şühbe. *Târîhu İbn Kadi Şühbe*. nşr. Adnan Derviş. 4 Cilt. Dimaşk: Institut Français de Damas, 1977-1997.
- İbn Tağrıberdî. *el-Menhelü's-şâfi ve'l-müstevfî ba'de'l-Vâfi*. nşr. Muhammed Muhammed Emin. 13 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1984-2009.
- İbn Tağrıberdî. *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*. nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin. 16 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992.
- İbn Tolun, Şemseddin. *Kudâtü Dimaşk*. nşr. Selahaddin el-Müneccid. Dimaşk: Matbuatü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-Arabî, 1956.
- İbnü'l-Furât, Nâsirüddîn. *Târîhu İbni'l-Furat*. nşr. Necla İzzeddin - Kostantin Züreyk. 9 Cilt. Beyrut: el-Matba'atü'l-Emîr Kâniyye, 1936-1970.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. nşr. Mahmûd Arnaûd - Abdülkadir Arnaûd. 10 Cilt. Beyrut: Dârü İbn Kesîr. 1986-1993.
- el-Kalkaşendî, Şihâbüddîn. *Şubhu'l-a'şâ fi şmâ'ati'l-inşâ*. 14 Cilt. Kahire: el-Matba'atü'l-Emîriyyeti, 1910-1920.
- Kuşçu, Ayşe Dudu. *Eyyûbî Devleti Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

- Little, Donald P. "Notes on the Early Nazar al-Khass". *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*. ed. Thomas Philips - Ulrich Haarmann. 235-253. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. <https://doi.org/10.3138/cjh.35.1.196>
- Makrîzî, Takıyyüddîn. *el-Mevâ'iz ve el-İ'tibâr bi Zikr el-Hıtat ve el-Âsâr*. nşr. Muhammed Zeynuhum - Medîha eş-Şerkâvî. 4 Cilt. Kâhîre: Mektebe Medbûlâ, 1998.
- Makrîzî, Takıyyüddîn. *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*. nşr. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- el-Malatî, Abdülbâsit. *Neylü'l-emel fi zeyli'd-Düvel*. nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002.
- Nielsen, Jorgen S.. "Mazâlim". *The Encyclopaedia of Islam New Edition*. 6/933-935. Leiden: Brill, 1991.
- Nielsen, Jorgen S.. *Secular Justice in an Islamic State: Mazalim Under The Bahri Mamluks 662/1264 - 789/1387*. Istanbul: Nederlands Historisch-Archaelo, 1985. <https://doi.org/10.2307/1571039>
- Özcan, Abdülkadir. "İstabl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Istanbul: TDV Yayınları, 1999, 19/203-206.
- Rabbat, Nasser O.. "The Ideological Significance of the Dar al-Adl in the Medieval Islamic Orient". *International Journal of Middle East Studies* 27/1 (1995), 3-28. <https://doi.org/10.1017/s0020743800061559>
- Sehâvî, Şemseddin. *ed-Dev'ü'l-lâmi' li-ehli'l-ğarni't-tâsi'*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992.
- Sehâvî, Şemseddin. *Veczü'l-kelem fi'z-zeyl 'alâ Düveli'l-İslâm*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - İsam Fâris el-Harestânî - Ahmed el-Hutaymî. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1995.
- Seyyid, Eymen Fuâd. "Kahire". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/173-175. Istanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Şeker, Mehmet. *Memlüklerde Dîvânü'l-Mezâlim (1250-1517)*. Istanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 1970.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-büldân ve Mu'cemü'l-üdebâ*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1977.
- Yeniçeri, Celal. "Mezâlim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/515-518. Istanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Yiğit, İsmail. *Memlükler (648-923/1250-1517)*. Istanbul: Kayıhan Yayınevi, 1991.